

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο Σωκράτης ως εμπνευστής στην διαλεκτική του Πλάτωνα
Socrates as an inspirator in dialectic of Plato

Φοιτήτρια: Κατσάνου Αικατερίνη
ΑΕΜ: 2926

Επόπτρια: Τριαντάρη Σωτηρία
Β' Βαθμολογήτρια: Καλεράντε Ευαγγελία

ΦΛΩΡΙΝΑ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2018

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	3
Abstract.....	4
Λέξεις κλειδιά.....	5
Εισαγωγή.....	6
1. Προσωπικότητα Σωκράτη.....	9
1.1. Ο Σωκράτης και οι τέσσερις σωκρατικές σχολές.....	10
2. Τι προσέφερε ο Σωκράτης ως εμπνευστής στην διαλεκτική του Πλάτωνα.....	14
2.1. Η προσωπικότητα του Πλάτωνα.....	14
2.2. Οι παρομοιώσεις στον Πλάτωνα και η ιδέα του αγαθού.....	15
2.3. Πως ο Σωκράτης ενέπνευσε τον Πλάτωνα στην διαλεκτική του μέθοδο.....	18
3. Η καταδίκη του Σωκράτη και η καταδίκη του.....	21
3.1. Απολογία Σωκράτους.....	21
3.2. Συμπεράσματα Απολογίας Σωκράτους.....	26
4. Η διαλεκτική σήμερα- Η διαλεκτική ως ρητορική.....	29
4.1. Η διαλεκτική σήμερα.....	29
4.1.1 Η διαλεκτική του Hegel και η κριτική της από τον Marx και τον Karl Popper.....	30
4.2. Η διαλεκτική ως ρητορική.....	33
Επίλογος.....	35
Βιβλιογραφία.....	37

Περίληψη

Στην εργασία αυτή παρουσιάζεται το πως ο Σωκράτης υπήρξε εμπνευστής στη διαλεκτική του Πλάτωνα. Ο Σωκράτης χρησιμοποιούσε την μέθοδο της διαλεκτικής για τις φιλοσοφικές του προσεγγίσεις. Η διαλεκτική μέθοδος που χρησιμοποιούσε ο Σωκράτης ενέπνευσε τον Πλάτωνα και ήταν αυτό που τον έκανε να μαθητεύσει κοντά στον Σωκράτη. Η ιδέα του αγαθού που εξέφρασε ο Πλάτωνας έγκειται στην διαλεκτική μέθοδο. Όπως υποστηρίζει ο ίδιος ο Πλάτωνας: ο διαλεκτικός που φτάνει στην γνώση της ιδέας του αγαθού δεν γνωρίζει απλώς ότι αυτό ή εκείνο είναι δίκαιο αλλά γιατί είναι δίκαιο. Ο Πλάτων για να μπορέσει να διερευνήσει την ιδέα του αγαθού προσφεύγει στην “Πολιτεία”, στην παρομοίωση του ήλιου, στην παρομοίωση της τετμημένης γραμμής και στην αλληγορία του σπηλαίου. Ο Πλάτωνας υποστηρίζει ότι η καλύτερη μέθοδος μάθησης είναι η διαλεκτική. Ο Σωκράτης όμως χρησιμοποιώντας την διαλεκτική μέθοδο για να αποδείξει ποιοι είναι σοφοί και ποιοι όχι προκάλεσε το μίσος πολλών. Έτσι θέλοντας να τον τιμωρήσουν τον κατηγορήσαν για αθεΐα και διαφθορά των νέων. Τον κάλεσαν στο δικαστήριο της Ηλιαίας και αφού πρώτα τον άφησαν να απολογηθεί, ο Μέλητος τον καταδίκασε σε θάνατο. Ο Σωκράτης πέθανε πίνοντας το κώνειο. Την διαλεκτική ωστόσο την χρησιμοποιούμε και σήμερα. Στην κοντινότερη γενιά διαλεκτικής, τον 19ο αιώνα, συγκαταλέγεται ο Marx. Ο Marx είχε ως δόγμα τον διαλεκτικό υλισμό. Δάσκαλος του ήταν ο κατ' εξοχήν φιλόσοφος της διαλεκτικής ο Hegel. Ο Marx άσκησε κριτική στην διαλεκτική του δασκάλου του, του Hegel. Ο Karl Popper άσκησε κριτική και στην διαλεκτική του Hegel και στην διαλεκτική του Marx. Τέλος, παρουσιάζετε ο συσχετισμός της διαλεκτικής με την ρητορική. Τον συσχετισμό της διαλεκτικής με την ρητορική τον έχει επισημάνει ο Αριστοτέλης. Ο Αριστοτέλης υποστήριζε ότι η διαλεκτική και η ρητορική είναι μία ουδέτερη τέχνη και μπορεί να διαπραγματευτεί και τις δυο θέσεις σε ένα οποιοδήποτε ζήτημα που ενδεχομένως θα προκύψει.

Abstract

This thesis examines how Socrates inspired Plato's dialectic. Socrates made use of the dialectical method for his philosophical approaches. This method inspired Plato so that he became a student of his. The meaning of the good that Plato expressed lies in the dialectical method. As Plato claims: the dialectical who reaches the knowledge of the meaning of the good also not only knows that this or that is just but also why this is so. Plato, in order to explore the meaning of the good appeals to the simile of the sun, of the abscissae and the allegory of the cave in his dialogue "Politia" Plato claims that dialectic is the best educational process. But Socrates by using this method to prove the wisdom or not of the others provoked the haters of many. So they accused of atheism and the corruption of young people in order to punish him. He was summoned at the court of "Iliaia" and after his apology he was sentenced to death by Melitos. Socrates died after having drunk the poison of "konio". But his dialectic is still used today. Carl Marx is included in the generation of dialectic most close to us, the 19th century. Marx's doctrine was dialectical materialism. He has as a teacher Hegel, the most eminent dialectic philosopher Marx exercised criticism to his teacher's dialectic. Whereas Carl Popper exercised criticism to both the above. Finally we examine the relation between dialectic and rhetoric, which relation also Aristotle has pointed out. Aristotle claimed that both dialectic and rhetoric are neutral arts and can negotiate both positions on any issue that may arise.

Λέξεις κλειδιά

Διαλεκτική- Dialectic: Η λέξη διαλεκτική προέρχεται από την ελληνική λέξη διαλέγομαι, που σημαίνει διεξάγω συζήτηση. Στην αρχαιότητα με τη διαλεκτική εννοούσαν την τέχνη να φτάνει κανείς στην αλήθεια μέσω της σύγκρουσης αντιθέτων απόψεων, όπως συμβαίνει στο σύνολο σχεδόν των Πλατωνικών έργων.

Μαιευτική- Obstetrics: Η μαιευτική ήταν η μέθοδος, η οποία, σε συνδυασμό με τη χρήση της ειρωνείας, αποτελούσε χαρακτηριστικό της σωκρατικής διδασκαλίας. Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή, ο Σωκράτης κατά τις συζητήσεις του, προσποιούμενος την πλήρη άγνοια για το θέμα που συζητούσε κάθε φορά, προσπαθούσε μέσα από ερωτήσεις να εκμαιεύσει την αλήθεια από τον συνομιλητή του.

Διαλεκτικός υλισμός- Dialektical Materialism: Ο διαλεκτικός υλισμός είναι μία φιλοσοφία της επιστήμης και της φύσης, που βασίζεται στα γραπτά του Karl Marx και του Engels και αναπτύχθηκε πολύ στην Ρωσία και την ΕΣΣΔ. Εμπνεύστηκε από τις φιλοσοφικές παραδόσεις της διαλεκτικής και του υλισμού.

Μαρξισμός- Marxism: Μαρξισμός ονομάζεται το ενιαίο σύστημα των φιλοσοφικών, οικονομικών και κοινωνικών ιδεών που θεμελιώνεται στα έργα του Karl Marx και του Engels. Η πολιτική θεωρία και πρακτική που απορρέει από τα έργα αυτά στηρίζει μία σοσιαλιστική αντίληψη για την κοινωνία και αποσκοπεί στον Κομμουνισμό.

Απολογία- Apology: Η Απολογία Σωκράτους είναι σύγγραμμα του Πλάτωνα, το οποίο πιθανότατα γράφτηκε το 397 π.Χ. ή 396 π.Χ. . Είναι το μοναδικό μη διαλογικό έργο του Πλάτωνα, αλλά και ο μόνος πλατωνικός διάλογος στον οποίο ο Πλάτων αναφέρει ότι ήταν παρόν στο γεγονός το οποίο αφηγείται.

Εισαγωγή

Ο Σωκράτης γεννήθηκε το 470 π.Χ. στην Αθήνα. Ο πατέρας του ήταν αγαλματοποιός και η μητέρα του μαία. Μαθήτευσε δίπλα στον πατέρα του για να μάθει την τέχνη του. Αυτή η τέχνη τον βοήθησε στο να “πλάθει” ψυχές αργότερα με τον λόγο του. Λέγετε μάλιστα ότι όποιος επισκέπτεται την Ακρόπολη βλέπει στην είσοδο της ένα έργο που παριστάνει τις τρεις Χάριτες. Ο Σωκράτης δεν έγραψε κανένα βιβλίο. Πληροφορίες για την ζωή και την διδασκαλία του Σωκράτη παίρνουμε μέσα από τους πλατωνικούς διαλόγους, τα έργα του Ξενοφώντα, όπως τα Απομνημονεύματα και το Συμπόσιο, και μερικές αναφορές που υπάρχουν στις κωμωδίες του Αριστοφάνη.

Ο Σωκράτης ήταν αυτοδίδακτος στην φιλοσοφία, ήταν ολιγαρκείς και εντιμότατος με κριτική σκέψη και ψυχική γαλήνη. Η γυναίκα του ήταν η Ξανθίππη με την οποία έκανε τρεις γιους. Στόχος του Σωκράτη ήταν να αφυπνίσει τους συμπολίτες του και να τους κάνει να σκεφθούν το νόημα της ζωής. Είχε το περίφημο δαιμόνιο, η θεότητα που, όπως έλεγε ο Σωκράτης, κατοικούσε μέσα του και τον συμβούλευε. Σε αυτό αφιέρωσε όλη την ζωή του αμελώντας τον ίδιο του τον εαυτό και την οικογένεια του. Γύρω από τον Σωκράτη συγκεντρώθηκαν ο Πλάτων, ο Αλκιβιάδης, ο Αντισθένης, ο Αρίστιππος, ο Κυρηναίος και ο Ευκλείδης από τα Μέγαρα.

Ο Σωκράτης συμμετείχε στις μάχες της Ποτιδαιας (437), του Δηλίου (424) και της Αμφίπολης (422). Το 406 ως Πρύτανης της Βουλή τάχθηκε στην καταδίκη των Αθηναίων στρατηγών, χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Αφού ηττήθηκε η Αθήνα, το 404 στον Πελοποννησιακό πόλεμο, τα ινία του κράτους τα ανέλαβαν οι τριάκοντα τύραννοι με επικεφαλής τον Κριτία. Ο Σωκράτης δεν συμμετείχε στις πολιτικές διαμάχες που ακολούθησαν. Το καθεστώς τον τριάκοντα κατέρρευσε. Ο Άνυτος τον κατηγορήσε για διαφθορά των νέων και αθεΐα το 399 και τον καταδίκασε σε θάνατο¹.

Από την άλλη ο Πλάτωνας γεννήθηκε στην Αθήνα το 428 ή 427 π.Χ.. Πατέρας του ήταν ο Αρίστωνας και μητέρα του η Περικτιόνη. Ο πατέρας του Πλάτωνα λέγετε ότι καταγόταν από τον βασιλιά Κόρδο, τον τελευταίο βασιλιά των Αθηνών. Θείοι του Πλάτωνα ήταν ο Χαρμίδης (αδερφός της μητέρας του) και ο Κριτία (ξάδερφος της μητέρας του). Ο Κριτίας ήταν ένας από τους τριάκοντα τυράννους που ανέλαβε την εξουσία στην Αθήνα μετά το πέρας του Πελοποννησιακού πολέμου. Λίγες είναι οι πληροφορίες οι οποίες έχουμε για την ζωή του Πλάτωνα. Μια από τις πιο σημαντικές πηγές που έχουμε είναι η 7η επιστολή η οποία αναφέρετε και στο σημαντικότερο γεγονός της ζωής του, δηλαδή στην γνωριμία του με τον Σωκράτη².

Ο Πλάτωνας είχε γράψει πολλούς σημαντικούς διαλόγους. Ο πιο σημαντικός ήταν η Απολογία. Ο Πλάτωνας με αυτό του το έργο ήθελε να δείξει πως ο Σωκράτης διάλεξε να ολοκληρώσει την φιλοσοφική του πορεία με τον θάνατό του. Στην Απολογία του εξηγεί τους λόγους για τους οποίους ο Σωκράτης αρνήθηκε να αποδράσει. Επίσης στην Απολογία του Σωκράτη τονίζετε για ποιον λόγο τι αίσθημα του καθήκοντος που είχε απέναντι στον Θεό τον απέτρεπε να αποφύγει την δίκη ή να εξαγοράσει την ζωή του με συμβιβασμούς³

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα δούμε πως ο δάσκαλος του Πλάτωνα, ο Σωκράτης, τον ενέπνευσε με την φιλοσοφική πορεία που ακολούθησε, με την μέθοδο της διαλεκτικής που ο ίδιος ο Πλάτωνας την εξέλιξε και με την ίδρυση της Ακαδημίας του.

Ο Σωκράτης για τις φιλοσοφικές του προσεγγίσεις χρησιμοποιούσε την μέθοδο της διαλεκτικής. Η διαλεκτική για τον Σωκράτη καταρχήν σημαίνει διάλογος. Ο Σωκράτης πλησιάζοντας τους σοφιστές της εποχής του τους έκανε μερικές απλοϊκές ερωτήσεις θέλοντας να αποδείξει πως εκείνη ήταν πιο σοφοί από τον Σωκράτη. Αντίθετα όμως το συμπέρασμα που έβγαζε ο Σωκράτης ήταν ότι

1. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία* (2005: 180).

2. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης, 2005: 185

3. Τριαντάρη Σ., *Ιστορία της Φιλοσοφίας. Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*. Τόμος Α' Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλη, 2005:117

παρ' όλου που θεωρούσαν τους εαυτούς τους σοφούς, σοφοί δε ήταν. Διότι αυτοί χωρίς να γνωρίζουν τίποτα παρίσταναν πως ξέρουν κάτι. Ο Σωκράτης υποστήριξε την φράση: εν οίδα ότι ουδέν οίδα (=δεν γνωρίζω τίποτα πέρα από την ίδια μου την άγνοια). Πολύ από τους μαθητές του τον ακολούθησαν γι αυτόν τον λόγο, επειδή δηλαδή ξεσκέπαζε τους υπόλοιπους σοφιστές, και όχι επειδή ο Σωκράτης διέφθειρε τους νέους, όπου αυτή ήταν και οι μία από τις κατηγορίες που του είχαν προσάγει.

Στην Απολογία του ο Σωκράτης δεν απολογήτε για να διευκολύνει την θέση του αλλά για να παραθέσει μερικές αλήθειες. Ο Σωκράτης μέχρι και την τελευταία στιγμή δίδασκε. Στην Απολογία του εξηγεί πως ούτε άθεος είναι άλλα ούτε τους νέους διαφθείρει. Τονίζει πως αυτό που ασκεί στους νέους είναι γοητεία και όχι διαφθορά.

Ο Σωκράτης δεν ήταν άθεος, ήταν όμως είρωνας και έκανε την ειρωνεία όπλο της σκέψης, όπλο της αναζήτησης και της φιλοσοφικής έρευνας. Ίσως στην αμφισβήτηση να έμοιαζε πράγματι με τους σοφιστές. Κι αυτοί αρνούνται να δεχτούν ως δεδομένες τις παραδεδογμένες αλήθειες. Αλλά η αμφισβήτηση τους κατέληγε στην άρνηση. Απέναντι στην αμφισβήτηση αυτή ο Σωκράτης αντιπαραθέτει μια θετική αμφισβήτηση. Ο Σωκράτης αμφισβητώντας τις παραδοσιακές ιδέες και τις παραδοσιακές αρχές, αναζητά την βαθύτερη αλήθεια των πραγμάτων. Πιο συγκεκριμένα, αναζητά την πρώτη αλήθεια, την αναλλοίωτη που δεν επηρεάζεται από τις συνθήκες, που δεν εξαρτάται από τον άνθρωπο.

Η κατηγορία για διαφθορά των νέων είχε μεγαλύτερη σχέση με την πραγματική αιτία της δίωξης του Σωκράτη. Ο Σωκράτης ασφαλώς και δεν διέφθειρε τους νέους που τον ακολούθησαν. Όμως, όπως λέει και ο ίδιος στην κατά Πλάτωνα Απολογία του, τα νέα παιδιά που τον έβλεπαν στην αγορά να ξεσκεπάζει την ψευδή σοφία των σοφιστών και των δημαγωγών, γοητεύονταν από το “παιχνίδι” που οδηγούσε στην αναζήτηση της ουσίας των πραγμάτων και τις αλήθειας. Και, εξίσου φυσικά, οι απειλούμενοι από τον Σωκράτη και τις ενοχλητικές ερωτήσεις του θεωρούσαν πως η γοητεία που ο φιλόσοφος ασκούσε στην νεολαία ήταν διαφθορά⁴.

Ο Πλάτωνας επηρεασμένος από την διαλεκτική του δασκάλου του Σωκράτη, ο οποίος ήταν και ο εμπνευστής της φιλοσοφικής του πορεία και σκέψεις, χρησιμοποίησε την διαλεκτική ως μέθοδο διδασκαλίας, όπου ήταν και το βασικό μάθημα της Ακαδημίας. Η διαλεκτική μέθοδος για τον Πλάτωνα περιέχει την άνοδο στο ύψιστο αγαθό. Αυτό αποτελεί το σημαντικότερο αντικείμενο μελέτης διότι προσελκύει το ενδιαφέρον και των δύο φίλων, δηλαδή του άνδρα και της γυναίκας. Ο Πλάτωνας υποστηρίζει πως ο νέος θα πρέπει να έχει τη απαραίτητη διαλεκτική δόμηση, δηλαδή να έχει την ικανότητα να μελετήσει τα πράγματα, να γνωρίσει την φύση και να διεισδύσει στις μεταξύ τους σχέσεις για να μπορεί να πραγματοποιήσει της ανώτερες σπουδές του.

Η εργασία δομείται ως εξής: Αρχικά στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζετε η προσωπικότητα του Σωκράτη. Σε αυτό το κεφάλαιο αναπτύσσεται η φιλοσοφική πορεία που ακολουθούσε ο Σωκράτης, το τι έχει προσφέρει ο Σωκράτης στην φιλοσοφία, η διαλεκτική μέθοδος που χρησιμοποιούσε ο Σωκράτης και τέλος αναφέρονται οι τέσσερις σωκρατικές σχολές, που ίδρυσαν μαθητές του Σωκράτη: η Μεγαρική, η Ηλιοερετρική, η Κυνική και η Κυρηναϊκή.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζετε το πως ο Σωκράτης ενέπνευσε τον Πλάτωνα στο να αναπτύξει την διαλεκτική του μέθοδο. Πιο συγκεκριμένα, αναγράφετε η προσωπικότητα του Πλάτωνα. Έπειτα παρουσιάζετε το πως ο Πλάτωνα οδηγήθηκε στην ιδέα του αγαθού. Ο Πλάτων για να μπορέσει να διερευνήσει την ιδέα του αγαθού προσφεύγει στην “Πολιτεία”, στην παρομοίωση του ήλιου, στην παρομοίωση της τετμημένης γραμμής και στην αλληγορία του σπηλαίου. Επίσης παρουσιάζονται το πως ο Σωκράτης υπήρξε εμπνευστής του Πλάτωνα. Παρατίθενται οι απόψεις που είχε ο Πλάτωνας για την παιδεία χρησιμοποιώντας την μέθοδο της

---

4 Απολογία Σωκράτους

διαλεκτικής. Τέλος, παρουσιάζετε η ίδρυση της σημαντικότερης μετασωκρατικής σχολής της Ακαδημίας, όπου σημαντικότερο μάθημα ήταν τα μαθηματικά που θεωρούνταν ως απαραίτητη προετοιμασία για την διδασκαλία της διαλεκτικής.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζετε η καταδίκη του Σωκράτη και η Απολογία του. Αρχικά παρουσιάζετε η Απολογία του Σωκράτη και έπειτα παρατίθενται μερικά συμπερασματικά στοιχεία που αφορούν την Απολογία του. Αρχικά παρουσιάζετε η κατηγορία του Μέλητου στον Σωκράτη για αθεΐα και διαφθορά των νέων. Στην συνέχεια παρατίθεται η δίκη του Σωκράτη στο δικαστήριο της Ηλιαίας όπου και καταδίκασαν τον Σωκράτη σε θάνατο. Έπειτα παρατίθενται λίγα λόγια για την συγγραφή της Απολογίας. Συγγραφέας της Απολογίας ήταν ο μαθητής του Σωκράτη, ο Πλάτωνας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζετε η χρησιμότητα της διαλεκτικής σήμερα και η σχέση της διαλεκτικής με την ρητορική. Η κοντινότερη γενιά της διαλεκτικής του 19ου αιώνα είναι του Marx. Ο Marx είχε ως δόγμα τον διαλεκτικό υλισμό. Είχε δάσκαλο του τον κατ' εξοχήν φιλόσοφο της διαλεκτικής τον Hegel. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζετε η διαλεκτική του Hegel και η κριτική της από τον Marx. Έπειτα παρουσιάζετε η Μαρξιστική διαλεκτική και η εφαρμογή της στη φύση και στην κοινωνία και τέλος η κριτική που ασκεί ο Karl Popper στην διαλεκτική του Hegel και του Marx. Όσον αφορά την διαλεκτική ως ρητορική τον συσχετισμό τον έκανε πρώτος ο Αριστοτέλης.

1. Προσωπικότητα Σωκράτη

Ο Σωκράτης βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ Σοφιστικής και πλατωνικής φιλοσοφίας. Κορωνίδα της φιλοσοφίας του είναι το ανθρώπινο υποκείμενο. Γι' αυτόν τον λόγο ο στοχασμός του είναι ανθρωποκεντρικός όπως ακριβώς και των υπόλοιπων σοφιστών. Κύριος στόχος του είναι η αυτογνωσία και η επιμέλεια της ψυχής των ατόμων. Το *γνωθι σ' αυτόν*⁴, αποτέλεσε την αφετηρία της μελέτης του για την φύση των ανθρώπων. Το *γνωθι σ' αυτόν*, δηλώνει τον αυτοέλεγχο. Ο αυτοέλεγχος οδηγεί στη ευδαιμονία. Η αυτογνωσία, σύμφωνα με τον Σωκράτη, καθιστά τον άνθρωπο ενάρετο και κατάλληλο για την επίτευξη του αγαθού. Επίσης η αυτογνωσία οδηγεί στις αγαθές πράξεις. Μέσω της αυτογνωσίας επιτυγχάνεται η αναζήτηση, η κατάκτηση και η γνώση του αγαθού. Ο άνθρωπος πρέπει να φροντίζει την ψυχή του και την ηθική βελτίωση του⁵.

Έχει λεχθεί για τον Σωκράτη πως “κατέβασε την φιλοσοφία από τα άστρα στη γη”, με την έννοια ότι, χάρη στη δική του προσωπικότητα, οι φιλόσοφοι έπαψαν να ασχολούνται τόσο με τα φυσικά φαινόμενα, όσο με τον ίδιο τον άνθρωπο και την κοινωνία του. Στο εξής κέντρο έρευνας για την φιλοσοφία του Σωκράτη γίνεται ο άνθρωπος και η κοινωνία μέσα στην οποία ζει, δρα και δημιουργεί. Παύουν να είναι τα ουράνια σώματα, η κοσμολογία και η φυσική. Η Σωκρατική μέθοδος είχε την μορφή του διαλόγου. Ο Σωκράτης ήταν πάντα πρόθυμος να ανοίξει συζήτηση με τον καθένα που ήθελε να συνομιλήσει μαζί του. Ο σωκρατικός λόγος προϋποθέτει ότι η αλήθεια αποτελεί κοινό αγαθό⁶.

Όποιο θέμα και να δημιουργούνταν στην κοινωνία της εποχής ο Σωκράτης προσπαθούσε να το προσεγγίσει με δύο τρόπους. Ο πρώτος ήταν ο διάλογος (διαλεκτική μέθοδος). Θέματα ηθικής, πολιτικής, τέχνης, κοινωνικά θέματα κ.α. τα συζητούσε ο Σωκράτης στην αγορά, στις πλατείες, στα σπίτια πλούσιων φίλων του, με ανθρώπους που απολάμβαναν την συζήτηση μαζί του. Οι μέθοδοι του Σωκράτη ήταν η διαλεκτική και η μαιευτική. Η βασικότερη όμως ήταν η διαλεκτική, δηλαδή ο διάλογος. Ο Σωκράτης αρχικά δήλωνε την άγνοια του και προσποιούνταν ότι θέλει να διδαχτεί από τους άλλους. Αυτή η προσποιητή άγνοια του Σωκράτη ονομάζετε Σωκρατική ειρωνεία. Με ερωτήσεις που φαντάζουν σχεδόν απλοϊκές, ο Σωκράτης εξανάγκαζε τον συνομιλητή του να φτάσει στην ακραία συνέπεια των θέσεων που υποστήριζε και εκεί αποδεικνύεται η σαθρότητα των λογικών επιχειρημάτων που αυτός χρησιμοποίησε. Με τον τρόπο αυτόν ο Σωκράτης οδηγούσε τον συνομιλητή του στην αυτογνωσία: *εν οίδα ότι ουδέν οίδα* (δεν γνωρίζω τίποτα πέρα από την ίδια μου την άγνοια). Από αυτό το σημείο άρχιζε μία νέα συζήτηση, όπου και πάλι καθοδηγώντας με ερωτήματα τον συνομιλητή του ο Σωκράτης τον οδηγούσε στην γενική αλήθεια, στην αλήθεια δηλαδή που υπάρχει ανεξαρτήτως των περιστάσεων και των συνθηκών, στην πρώτη αλήθεια των πραγμάτων⁷. Ο δεύτερος τρόπος ήταν η μαιευτική μέθοδος. Παίρνοντας ως παράδειγμα την δουλεία της μητέρας του ο Σωκράτης βοηθούσε τον συνομιλητή του να “γεννήσει” από μέσα του την αλήθεια (μαιευτική μέθοδος). Ο Σωκράτης πίστευε ότι ο άνθρωπος γνωρίζει την αλήθεια, την Ιδέα, και η φιλοσοφική σκέψη βοηθάει τον άνθρωπο να την ξαναθυμηθεί, να την επαναφέρει στην μνήμη του⁸. Όπως θα δούμε και στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας ο Σωκράτης κατηγορήθηκε για διαφθορά των νέων και αθεΐα. Αλλά όπως θα διαπιστώσουμε και μέσα από την Απολογία, που έκανε ο ίδιος ο Σωκράτης στο δικαστήριο της Ηλιαίας, τον κατηγορήσαν αυτοί που είχαν υποστεί την κριτική του Σωκράτη.

---

4. Φαίδρος, 229e

5. Γοργίας 492d, 500c.

6. Φαίδων 63 d 1

7. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης. 2005: 181

8. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης. 2005: 182

Τα ερωτήματα όπου ο Σωκράτης ξεκινούσε την κριτική του ήταν ως συνήθως τα εξής: “τι είναι αρετή;”, “τι είναι αγαθό;”, “τι είναι δικαιοσύνη;”, κλπ. Επρόκειτο για ερωτήματα που δεν επιδέχονται εύκολα απάντηση και που στοχεύουν στον ορισμό της ουσίας ή όπως το έλεγε ο Αριστοτέλης στον ορισμό του καθόλου⁹. Το ενδιαφέρον του Σωκράτη για τους ορισμούς των εννοιών είναι πρακτικό και συνδέεται άμεσα με την κριτική της Σοφιστικής¹⁰. Ο ορισμός είναι συνυφασμένος με τον λόγο της ουσίας. Η ουσία στους Προσωκρατικούς είχε μεταφυσική υπόσταση, στην εποχή του Σωκράτη γίνεται έννοια του νου, η οποία έχει ένα γενικό και σταθερό περιεχόμενο.

Οι σωκρατικοί ορισμοί πραγματεύονται με αξιολογικούς όρους. Σύμφωνα με τον Σωκράτη κανείς θα έπρεπε να ξεχωρίζει το δίκαιο από το άδικο και το καλό από το κακό. Ο Σωκράτης αναζητούσε το αντικειμενικό περιεχόμενο των ηθικών όρων. Σε αντίθεση με τους υπόλοιπους Σοφιστές όπου αλλάζουν από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή, ο Σωκράτης υποστήριζε την καθολικότητα των αξιολογικών κρίσεων¹¹.

Η συμβολή της Σοφιστικής έγκειται στο ότι ανακάλυψε την έννοια του υποκειμένου, το οποίο θεώρησε μέτρο της αλήθειας. Μόνο που περιόρισε την έννοια του υποκειμένου στον συγκεκριμένο τυχαίο άνθρωπο. Για τον Σωκράτη το υποκείμενο είναι το μέρος της αλήθειας που διασφαλίζει την σφαίρα της ηθικής ζωής. Η φράση *ου μόνον νυν αλλά και αεί* χαρακτηρίζει ουσιαστικά την προσωπικότητα του Σωκράτη. Ο Σωκράτης δεν αλλάζει συνεχώς την γνώμη του ανάλογα με τις περιστάσεις ούτε καθορίζονται οι πράξεις του από αυτές, αλλά αλλάζουν ανάλογα με τον λόγο, γιατί ο λόγος έχει αντικειμενική εγκυρότητα. Η συμφωνία με τον λόγο εκφράζει την αληθινή ελευθερία του υποκειμένου¹².

Όπως διαπιστώνουμε με όλα τα παραπάνω ο Σωκράτης ήταν δίκαιος άνθρωπος. Στόχος του ήταν, όπως συμπεραίνουμε, να προτρέπει τους πολίτες στο καλό. Γι' αυτό, όπως αναφέρουμε στο τρίτο κεφάλαιο, ο Σωκράτης πήγαινε στους σοφιστές της εποχής και ασκούσε την διαλεκτική του μέθοδο, διότι δεν δεχόταν τον όρο που του είχε προσάψει το μαντείο ως τον σοφότερο της εποχής. Θέλοντας να αποδείξει πως δεν είναι ο πιο σοφός άσκησε την διαλεκτική του μέθοδο, όπως θα δούμε παρακάτω, έχοντας ως αποτέλεσμα να αποκτήσει το μίσος πολλών. Αλλά πέραν του γεγονότος ότι ο Σωκράτης απέκτησε το μίσος πολλών, απέκτησε και πολλούς οπαδούς. Αυτοί οι οποίοι που ακολούθησαν τον Σωκράτη ήταν κυρίως νέοι και τον ακολούθησαν γιατί γοητεύονταν να τον βλέπουν στην αγορά να ξεσκεπάζει την ψευδή σοφία των σοφιστών και των δημαγωγών. Ένας από τους μεγαλύτερους οπαδούς του ήταν ο Πλάτωνας. Ο Σωκράτης, ως δάσκαλος του Πλάτωνα, τον ενέπνευσε σε όλη την φιλοσοφική του πορεία και κυρίως στην διαλεκτική. Ο Πλάτωνας πήρε την διαλεκτική από τον Σωκράτη, την εξέλιξε και την έκανε να έχει επιστημονική υπόσταση.

1.1. Ο Σωκράτης και οι τέσσερις σωκρατικές σχολές

Ο Σωκράτης, με τις απόψεις του, είχε ως σκοπό να δημιουργήσει τις ανάλογες προϋποθέσεις για την ηθική αναμόρφωση του ατόμου. Γι' αυτόν τον λόγο ο Σωκράτης επιδίωκε τη διαπαιδαγώγηση των νέων, ώστε μετά να έχουν την ικανότητα να στοχάζονται ελεύθερα. Εκείνο το στοιχείο που διέκρινε το Σωκράτη ήταν ότι επιβαλλόταν και κυριαρχούσε στα σωματικά πάθη τόσο στον

9. Μετά τα φυσ. 87 b

10. Μετά τα φυσ. 987 b

11. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης, 2005: 183

12. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης, 2005: 184

δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Γι' αυτόν τον λόγο ο Σωκράτης υπήρξε στην ζωή του αυτάρκης. Αυτό που υπήρξε στην φιλοσοφία του Σωκράτη θεμελιώδης στοιχείο ήταν η αρετή. Η αρετή, όπως αναφέρει η Τριαντάρη στο βιβλίο *Ιστορία της φιλοσοφίας*, είναι μία έννοια που συσχετίζεται με τις έννοιες της φρόνησης, της σοφίας, της ικανότητας και άλλες και έχει ως αντικείμενό της το αγαθό¹³. Διότι η αρετή χρειάζεται σε κάθε έννοια. Δεν μας κάνει εντύπωσή το γεγονός ότι ο Σωκράτης ένας κατ' εξοχήν δίκαιος άνθρωπος ασπάζονταν την έννοια της αρετής και ως εκ τούτου αποτελούσε και θεμελιώδες στοιχείο της ηθικής φιλοσοφίας του.

Οι απόψεις του Σωκράτη περί αρετής αποτελούν τα θεμέλια του φιλοσοφικού στοχασμού του μαθητή του Πλάτωνα. Η ηθική στον Πλάτωνα δεν διαχωρίζεται από την πολιτική και προϋποθέτει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση¹⁴. Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι αυτός είναι ένας από τους λόγους που ο Σωκράτης ενέπνευσε τον Πλάτωνα στην φιλοσοφική του πορεία και στην φιλοσοφική του σκέψη.

Ο Σωκράτης ταυτίζει την αρετή με την γνώση. Η γνώση δεν περιλαμβάνεται μόνο ως επιστημονική γνώση, διότι η επιστημονική γνώση περιέχει μόνο γενικές έννοιες και αρχές, αλλά μαζί με την γνώση συνυπάρχει και η αυτογνωσία. Επιπροσθέτως, η επιστημονική γνώση περιέχει στοιχεία για την κατανόηση της ύπαρξής της. Όπως διαπιστώσαμε παραπάνω, το γνώθι σ' αυτόν, δηλώνει τον αυτοέλεγχο. Ο αυτοέλεγχος οδηγεί στη ευδαιμονία. Η αυτογνωσία, σύμφωνα με τον Σωκράτη, καθιστά τον άνθρωπο ενάρετο και κατάλληλο για την επίτευξη του αγαθού. Επίσης η αυτογνωσία οδηγεί στις αγαθές πράξεις. Τέλος, μέσω της αυτογνωσίας επιτυγχάνεται η αναζήτηση, η κατάκτηση και η γνώση του αγαθού. Ο άνθρωπος πρέπει να φροντίζει την ψυχή του και την ηθική βελτίωση του¹⁵. Οπότε ο Σωκράτης όπως διαπιστώνουμε στηρίχθηκε στο *γνώθι σ' αυτόν*, δηλαδή στην αυτογνωσία του. Ο Σωκράτης γνώριζε τον εαυτό του και ήξερε ότι δεν είναι σοφός και αυτό προσπάθησε να το αποδείξει εξετάζοντας τους υπόλοιπους σοφιστές της εποχής, ανεπιτυχώς όπως θα δούμε παρακάτω.

Πέρα από το γεγονός ότι ο Σωκράτης δεν ίδρυσε φιλοσοφική σχολή, ωστόσο οι απόψεις του αποτελούν το υπόβαθρο και είναι αυτές οι οποίες τον οδήγησαν στη δημιουργία συστηματικής σκέψης. Αυτά τα διατύπωσαν στην πράξη οι οπαδοί και οι μαθητές του Σωκράτη ιδρύοντας σχολές¹⁶.

Οι σωκρατικές σχολές ήταν οι εξής: Η Μεγαρική σχολή. Ο μαθητής του Ευκλείδης από τα Μέγαρα, μετά τον θάνατο του Σωκράτη, σχημάτισε μία ομάδα από μαθητές του δασκάλου του. Ο Ευκλείδης κινδύνευε να πληρώσει τη διδασκαλία του με τη ζωή του. Πριν ακόμα συναναστραφεί με τον Σωκράτη, ο Ευκλείδης είχε αποδεχτεί την ελεατική φιλοσοφία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διαφυλάξει μερικές βασικές αρχές αυτής της φιλοσοφίας. Μερικές από αυτές ήταν η ενότητα του όντος, η άρνηση της γένεσης και της φθοράς, καθώς επίσης και της κίνησης.¹⁷

Οι μεγαρικοί φιλόσοφοι προσπάθησαν να συνδέσουν την ελεατική θεωρία με την ιδέα του Σωκράτη. Δηλαδή προσπάθησαν να συνδέσουν το *ον* (που ανήκει στην ελεατική θεωρία) με το *αγαθό* (που ανήκει στην ιδέα του Σωκράτη). Αυτή η έννοια του *όντος-αγαθού* στην συνέχεια ταυτίστηκε με την ιδέα του Θεού, του νου και τις διάνοιες. Με βάση αυτή την άποψη συνενώθηκε η σωκρατική άποψη του κόσμου ως ηθική πραγματικότητα (που έχει ανώτατο ιδανικό το αγαθό), με την ελεατική άποψη του κόσμου ως μεταφυσική πραγματικότητα (που έχει ως έσχατη ουσία το *ον*). Η μεγαρική φιλοσοφία στους διαδόχους του Ευκλείδη έλαβε εριστικό χαρακτήρα¹⁸.

13. Τριαντάρη, *Ιστορία της Φιλοσοφίας, Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*, Τόμος Α'. 2005: 108

14. Sahakian W., *Ιστορία της φιλοσοφίας*, Μτφρ. Χρ. Μαλεβίτσης. Αθήνα: Χ. Αυγελής, 1979:77

15. Τριαντάρη, *Ιστορία της Φιλοσοφίας, Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*, Τόμος Α'. 2005: 109

16. Τριαντάρη, *Ιστορία της Φιλοσοφίας, Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*, Τόμος Α'. 2005: 110

17. Τσέλλερ- Νέστλε. *Ιστορία της Ελληνικής φιλοσοφίας*. 13 έκδ. Μτφρ. Χ. Θεοδωρίδης. Αθήνα: Εστία, 1990: 134-135

18. Τσέλλερ- Νέστλε. *Ιστορία της Ελληνικής φιλοσοφίας*. 13 έκδ. Μτφρ. Χ. Θεοδωρίδης. Αθήνα: Εστία, 1990: 134 και Sahakian, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*. Μτφρ. Χρ. Μαλεβίτσης. Αθήνα: Αυγελής, 1979: 82-83

Ένα από τα καλύτερα μέλη της σχολής ήταν ο Στίλπων ο Μεγαρεύς. Ο Αριστοτέλης, όμως, είχε ασκήσει αρνητική κριτική στις γνωσιοθεωρητικές του απόψεις. Ο Στίλπωνας υποστήριζε την άποψη ότι όλα τα κατηγορούμενα- χαρακτηρισμοί αναφέρονται σε ένα υποκείμενο ή σε κανένα. Ο Αριστοτέλης υποστήριζε ότι ανεξάρτητα από τα κατηγορούμενα που αποδίδουν σε ένα υποκείμενο, το υποκείμενο παραμένει ένα και αμετάβλητο, ενώ οι χαρακτηρισμοί- κατηγορούμενα προσδιορίζουν την ουσία του υποκειμένου, αλλά δεν τη διασπούν. Με αυτή του την άποψη ο Αριστοτέλης αντιτάσσεται στους εκπροσώπους της Μεγαρικής σχολής και κυρίως στον Στίλπωνα και στους οπαδούς του¹⁹.

Η δεύτερη σωκρατική σχολή ήταν η Ηλιοερετρική σχολή. Οι δύο εκπρόσωποι της σχολής ήταν ο Φαίδωνας, που καταγόταν από την Ήλιδα, και ο Μενέδημος, που ήταν από την Ερέτρια. Από αυτούς πήρε το όνομά της η σχολή. Μετέπειτα την έδρα της σχολής την μετέφεραν στην Ερέτρια, δηλαδή στον τόπο από το οποίο κατάγονταν ο Μενέδημος. Ο Φαίδων αντιλαμβανόταν την φιλοσοφία ως ένα θεραπευτικό μέσο για την αρρώστια της ψυχής. Η μόνη πληροφορία που έχουμε για τον Μενέδημο για τη διδασκαλία του, διότι δεν έγραψε τίποτα, είναι ότι ακολουθούσε έναν ηθικό διανοητικισμό²⁰.

Η τρίτη σωκρατική σχολή ήταν η Κυνική σχολή. Ένας από τους πιο σημαντικούς στην Κυνική σχολή ήταν ο Αντισθένης, ο οποίος καταγόταν από την Αθήνα. Ο Αντισθένης μαθήτευσε κοντά στον Γοργία και εργάστηκε ως δάσκαλος πριν γνωρίσει τον Σωκράτη. Ίδρυσε το γυμνάσιο Κυνόσαργες τη κυνική σχολή. Το όνομά του το πήρε ή από την θέση που είχε ή από τον τρόπο ζωής του. Στο σημαντικότερο του σύγγραμμα ο Αντισθένης επαινούσε το κυνικό ιδανικό της αυτοπεποίθησης και της σκληραγώγησης. Το σύγγραμμα του Αντισθένη είχε τον τίτλο *Ηρακλής*. Ο Αντισθένης δίδασκε τη φρόνηση, την αυτάρκεια και την αυτοκυριαρχία. Θεωρούσε ότι η αρετή ήταν το ύψιστο αγαθό που οδηγούσε στην ευτυχία²¹. Δηλαδή αυτό ακριβώς που πίστευε και ο Σωκράτης. Από αυτό το σημείο φαίνεται πως ο Σωκράτης επηρέασε τον Αντισθένη.

Ο Αντισθένης περιφρονούσε την τέχνη, τη φυσική και τα μαθηματικά. Επίσης ο Αντισθένης πολεμούσε την θεωρία των ιδεών του Πλάτωνα. Ο Αντισθένης ήθελε κάθε πράγμα να έχει το δικό του όνομα, διότι είχε οδηγηθεί στο συμπέρασμα πως δεν πρέπει να αποδίδεται στο υποκείμενο διαφορετικό κατηγορούμενο από το ίδιο. Ο Αντισθένης θεωρούσε μόνο αυτό που ανήκει στον άνθρωπο ως καθεαυτό, και αυτό ήταν και η διάνοιά του. Την αρετή την εξαρτούσε από την φρόνηση και την θεωρούσε ενιαία και διδακτική. Επίσης ο Αντισθένης πίστευε πως μόνο η αρετή οδηγούσε στην ευδαιμονία και στην απαλλαγή από τα σωματικά πάθη. Η φιλοσοφία του Αντισθένη ακολουθεί πιστά τη σωκρατική ηθική²².

Οι κυνικοί διαμέσου της διδασκαλίας τους επεδίωκαν την επιστροφή στην φυσική κατάσταση. Αρκούνταν στην απλή τροφή και την φτώχη ενδυμασία. Ενώ θεωρούσαν την συμμετοχή τους στα πολιτικά πράγματα περιττή. Οι κυνικοί οδηγήθηκαν στο να απομακρυνθούν από την κοινωνία, το ενδιαφέρον τους για τις αξίες της ζωής σταδιακά μειώνονταν, απέρριπταν την οικογενειακή ζωή και περιφρονούσαν τον πολιτισμό. Τέλος, οι κυνικοί ήταν κοσμοπολίτες και θεωρούσαν τους άλλους πολίτες αδελφούς²³.

Η τέταρτη σωκρατική σχολή ήταν η Κυρηναϊκή σχολή. Σημαντικότερος εκπρόσωπος της Κυρηναϊκής σχολής υπήρξε ο Αρίστιππος ο Κυρηναίος. Ο Αρίστιππος μαθήτευσε κοντά στον

19. Αριστοτέλης, *Μετά τα φυσικά* Γ4, 1007a 21- 22, 1007a6 και αναλυτικότερα Κύρκος, *Ο Αριστοτέλης και οι Μεγαρικοί*. Φιλοσοφία, τ. 10-11, 1980-1981: 347- 349

20. Τσέλλερ- Νέστλε. *Ιστορία της Ελληνικής φιλοσοφίας*. 13 έκδ. Μτφρ. Χ. Θεοδωρίδης. Αθήνα: Εστία, 1990: 136

21. Τριαντάρη, *Ιστορία της Φιλοσοφίας, Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*, Τόμος Α'. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, 2005: 112

22. Τσέλλερ- Νέστλε. *Ιστορία της Ελληνικής φιλοσοφίας*. 13 έκδ. Μτφρ. Χ. Θεοδωρίδης. Αθήνα: Εστία, 1990: 132-133

23. Sahakian W., *Ιστορία της Φιλοσοφίας*. Μτφρ. Χρ. Μαλιβέτσης. Αθήνα: Χ. Αυγέλης, 1979: 83-87

Πρωταγόρα. Όταν πέθανε ο Σωκράτης ο Αρίστιππος εργαζότανε ως δάσκαλος και αμείβονταν για την διδασκαλία του, όπως ακριβώς αμείβονταν και οι σοφιστές. Ο Αρίστιππος ίδρυσε στην Κυρήνη την Κυρηναϊκή σχολή. Η Κυρηναϊκή σχολή ονομάζονταν και Ηδονική. Ο Αρίστιππος ως εκπρόσωπος της σχολής, έθεσε τις απόψεις του για τα θεμέλια του συστήματος από τους οπαδούς και από τους διαδόχους του. Ο Αρίστιππος ξεχώριζε την γνώση μόνο αν αυτή ήταν χρήσιμη στην καθημερινή ζωή. Διαφορούσε για τα μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες, διότι δεν πρόσφεραν κανένα όφελος²⁴. Θεωρούσε ότι οι αντιλήψεις μαρτυρούν μόνο αυτό που αντιλαμβανόμαστε την συγκεκριμένη στιγμή και δεν μας πληροφορούν για τα αισθήματα των άλλων. Ο Αρίστιππος ισχυριζόταν ότι κάθε αίσθηση οφείλετε σε μία κίνηση. Θεωρούσε την ηδονή επιθυμητή και την κατανοούσε ως την ανώτερη ηθική αρχή. Όταν η κίνηση είναι απλή, δημιουργεί το αίσθημα της ηδονής, όταν είναι σκληρή και έντονη, δημιουργεί το αίσθημα του πόνου²⁵. Ο Αρίστιππος έδινε μεγάλη αξία στην ελευθερία. Χάρη σε αυτή μπορεί κανείς να διακρίνει το συμβιβαστό ή το ασυμβίβαστο μιας ηδονής²⁶.

Άλλοι σημαντικοί κυρηναϊκοί ήταν ο Αρίστιππος ο νεότερος (ο γιος του Αρίστιππου), ο Ανίκερις, ο Ευήμερος και ο Ηγησίας. Ο Ηγησίας ανέπτυξε την θεωρία της ευδαιμονιστικής απαισιοδοξίας. Σύμφωνα με την ευδαιμονιστική απαισιοδοξία, η αυτοκτονία αναγνωρίζεται ως διέξοδος από τον πόνο και τα βάσανα της ζωής²⁷.

---

24. Τριαντάρη Σ., *Ιστορία της Φιλοσοφίας, Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*, Τόμος Α'. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, 2005: 113

25. Διογένη Λαέρτιου, IV8 και II, 2

26. Μουτσόπουλος Ε., *Αι ηδοναί. Φαινομενολογική έρευνα ενίων προνομιούχων συνειδησιακών καταστάσεων*. τ. I. Θεσσαλονίκη: Επιστημονική επετηρίδα Φιλοσοφικής σχολής, 1967: 29-30

27. Τριαντάρη Σ., *Ιστορία της Φιλοσοφίας, Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*, Τόμος Α'. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, 2005: 114

2. Τι πρόσφερε ο Σωκράτης ως εμπνευστής στην διαλεκτική του Πλάτωνα

2.1. Η προσωπικότητα του Πλάτωνα

Ο Πλάτων είχε δάσκαλο τον Σωκράτη. Πριν τον Σωκράτη είχε δάσκαλο τον Κρατύλλο, τον γιο του Ηράκλειτου. Ο Πλάτωνας στην ηλικία των 20, δηλαδή το 400 π.Χ. γνώρισε τον Σωκράτη. Ο Σωκράτης επηρέασε βαθιά την φιλοσοφική πορεία του Πλάτωνα. Όταν ο Πλάτωνας ήταν νέος έζησε σημαντικά πολιτικά γεγονότα όπως την ήττα του Πελοποννησιακού πολέμου (404 π.Χ.), την τυραννία των τριάκοντα τυράννων (404-403 π.Χ.) και την αποκατάσταση της δημοκρατίας (403 π.Χ.).

Ο Πλάτωνας απογοητεύτηκε βαθιά από την διακυβέρνηση των τριάκοντα τυράννων και την καταδίκη του Σωκράτη σε θάνατο το 399 π.Χ. και τον έκανε να παραιτηθεί από την συμμετοχή του στα κοινά και τον έκανε να στραφεί στην φιλοσοφία που, όπως πίστευε, είναι δυνατή η βελτίωση του πολιτικού βίου των ανθρώπων. Για τον θάνατο του Σωκράτη πληροφορούμαστε μέσα από δύο έργα την *Απολογία Σωκράτους* και ο *Κρίτων*. Επίσης μετά την καταδίκη του Σωκράτη και τελικά την θανάτωση του ο Πλάτων και άλλοι μαθητές του κατέφυγαν στα Μέγαρα κοντά στον Ευκλείδη, που ήταν ο κορυφαίος της σωκρατικής σχολής. Ο Πλάτων δεν έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα στα Μέγαρα. Αφού επέστρεψε στην Αθήνα για περίπου μία δεκαετία επικεντρώθηκε στη συγγραφή φιλοσοφικών έργων που φέρουν την σφραγίδα της σωκρατικής διδασκαλίας (επηρεασμένος από τον δάσκαλό του), που ονομάζονται σωκρατικοί ή απορητικοί διάλογοι²⁸.

Το 389 ο Πλάτωνας ταξίδεψε στην κάτω Ιταλία μαζί με τον ανιψιό του τον Σπεύσιππο και τον Ξενοκράτη. Πρώτα επισκέφτηκε τον Τάραντα, εκεί γνώρισε τον φιλόσοφο και μαθηματικό Αρχύτα. Ο Αρχύτας μύησε τον Πλάτωνα στην φιλοσοφία των Πυθαγορείων. Έπειτα πήγε στις Συρακούσες. Εκεί ηγεμόνας ήταν ο Διονύσιος ο Α'. Εκεί ο Πλάτωνας γνώρισε τον Δίωνα, τον γαμπρό του. Ο Δίωνας άρχισε να ακολουθεί την φιλοσοφική πορεία του Πλάτωνα. Η φιλία του Δίωνα με τον Πλάτωνα κράτησε ως το τέλος την ζωής του. Μέσω του γαμπρού του ο Πλάτωνας γνώρισε τον τύραννο των Συρακουσών και προσπάθησε να τον μύησει στις ιδέες του, χωρίς όμως να φέρει κανένα αποτέλεσμα. Μετά από αυτό ο Πλάτωνας επέστρεψε στην Αθήνα. Το 387 π.Χ. ίδρυσε την Ακαδημία. Η Ακαδημία του Πλάτωνα πήρε το όνομά της από το γυμνάσιο που ήταν αφιερωμένο στον Ακάδημο.

Μετά την ίδρυση της σχολής ο Πλάτωνας έγραψε τους εξής σημαντικούς διαλόγους: Μενέξενος, Ευθύδημος, Μένων, Κρατύλος, Συμπόσιον, Φαίδων, Πολιτεία, Φαίδρος, Παρμενίδης και Θεαίτητος. Ο Πλάτωνας επιχειρεί και δεύτερο ταξίδι στην Σικελία έπειτα από πρόσκληση του Διονύσιου του Β'. ο στόχος του Πλάτωνα ήταν να εφαρμόσει τις πολιτικές του ιδέες. Αλλά ο τύραννος των Συρακουσών κράτησε αιχμάλωτο τον Πλάτωνα μέχρις ότου να τον αφήσει ελεύθερο για να γυρίσει στην Αθήνα. Μετά την επιστροφή του στην Αθήνα ο Πλάτωνας ανέλαβε την διεύθυνση της Ακαδημίας. Ο Πλάτωνας συνέχισε την συγγραφή των διαλόγων του. Ο Διονύσιος ο Β' τον ξανά κάλεσε στις Συρακούσες. Ο Πλάτωνας επιχείρησε και τρίτο ταξίδι στην Σικελία, ανεπιτυχώς και έτσι αναγκάστηκε να επιστρέψει στην Αθήνα. Ο Πλάτωνας πέθανε στην Αθήνα το 347 π.Χ.

Ο Σωκράτης ανέπτυξε την διαλεκτική και ο Πλάτωνας την εξέλιξε. Η διαλεκτική για τον Πλάτωνα είναι μία μέθοδος μέσα από την οποία διασφαλίζεται και θεμελιώνεται η γνώση. Ο Πλάτωνας στην *Πολιτεία* του γράφει ότι η διαλεκτική είναι η μέθοδος με την οποία μπορούμε να

---

28. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης. 2005: 185

αντιληφθούμε τι είναι το κάθε πράγμα²⁹. Ορίζει ότι διαλεκτικός είναι αυτός που μπορεί να γνωρίσει με τον λογισμό την ουσία του κάθε πράγματος³⁰. Η διαλεκτική για τον Πλάτωνα είναι η τέχνη η οποία μέσα από ερωτήσεις και απαντήσεις μας οδηγεί στον ασφαλή ορισμό των ιδεών.

Η διαλεκτική αρχίζει με έναν ορισμό που έχει υποθετικό χαρακτήρα. Όπως ότι “το δίκαιο είναι το συμφέρον του ισχυροτέρου”³¹. Όταν η αλήθεια ή το ψεύδος αυτής της θέσης δεν έχει ακόμα κριθεί, για τον διαλεκτικό παραμένει μία υπόθεση, την οποία προσπαθεί να την θεμελιώσει, δηλαδή να αποδείξει την αλήθεια ή το ψεύδος της. Μόνο η διαλεκτική μέθοδος αναιρεί τις υποθέσεις και πορεύεται προς την ανώτερη αρχή για να κατοχυρώσει τα αποτελέσματά της³². Αυτό είναι που την διακρίνει και από τις άλλες διαλεκτικές επιστήμες. Οι άλλες διαλεκτικές επιστήμες, όπως είναι τα μαθηματικά, ξεκινούν από υποθέσεις που τις αφήνουν άγγιχτες γιατί δεν μπορούν να δώσουν τον λόγο τους. Έτσι οι μαθηματικοί ονειρεύονται με την έννοια ότι, όπως κάποιος που ονειρεύεται θεωρεί πραγματικότητα αυτό που βιώνει στο όνειρο, έτσι και οι μαθηματικοί θεωρούν τα πορίσματά τους ως αληθή. Ο Πλάτωνας θεωρούσε ότι οι μαθηματικοί ονειροπόλουν³³. Η διαλεκτική, αντίθετα, δεν παίρνει τις υποθέσεις ως αρχές, αλλά ως αφετηρία στην πορεία της προς την ανυπόθετη αρχή του παντός, πάνω σε αυτή διατυπώνεται η αλήθεια των ιδεών.

Όπως διαπιστώνουμε και όπως θα διαπιστώσουμε και στην συνέχεια ο Σωκράτης ενέπνευσε τον Πλάτωνα για την διαλεκτική. Ο Πλάτωνας την διαλεκτική την συνέδεσε με τα μαθηματικά. Θεωρούσε τα μαθηματικά ως απαραίτητη προετοιμασία για την διδασκαλία της διαλεκτικής. Το σημαντικότερο μάθημα του Πλάτωνα στην Ακαδημία του ήταν τα μαθηματικά. Ο Πλάτωνας θεωρούσε πως αν κάποιος δεν γνωρίζει μαθηματικά δεν είναι σε θέση να διδαχθεί την διαλεκτική.

2.2. Οι παρομοιώσεις στον Πλάτωνα και η ιδέα του αγαθού

Στην *Πολιτεία* η ιδέα του αγαθού έχει διττή σημασία: α) αποτελεί όρο της δυνατότητας της γνώσης και β) συγκροτεί το είναι όντας η ίδια επέκεινα της ουσίας³⁴. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η ιδέα του αγαθού δεν είναι ον³⁵. Η ιδέα του αγαθού δεν είναι μία ιδέα απλώς μεταξύ των άλλων ιδεών. Η ιδέα του αγαθού αποτελεί τον λόγο για τον οποίο όλες οι άλλες ιδέες λειτουργούν ως αρχέτυπα και νόρμες των αισθητών φαινομένων. Ο διαλεκτικός που φτάνει στην γνώση της ιδέας του αγαθού δεν γνωρίζει απλώς ότι αυτό ή εκείνο είναι δίκαιο αλλά γιατί είναι δίκαιο. Ο Πλάτων για να μπορέσει να διερευνήσει την ιδέα του αγαθού προσφεύγει στην “Πολιτεία”, στην παρομοίωση του ήλιου, στην παρομοίωση της τετμημένης γραμμής και στην αλληγορία του σπηλαίου. Πολλοί θεωρούν ότι η προσφυγή στη μέθοδο της μεταφοράς δηλώνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει ορισμός του αγαθού μέσω της διαλεκτικής³⁶.

Η παρομοίωση του ήλιου έχει να κάνει με την όραση. Η όραση χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι πρέπει να υπάρχει και ένα τρίτο γένος που να τη συνδέει με τα ορατά αντικείμενα. Το τρίτο αυτό γένος είναι το φως. Το φως είναι μία συνθήκη που καθιστά δυνατή την όραση. Παραπέμπει όμως και σε μία άλλη αρχή όπως ο ήλιος. Το φως είναι προϊόν του ήλιου και ο ήλιος του αγαθού. Ό,τι είναι το αγαθό στο νοητό κόσμο σχετικά με το νου και τα νοούμενα, το ίδιο είναι ο ήλιος στον αόρατο κόσμο αναφορικά με την όραση και τα ορατά αντικείμενα. Ο νους και τα νοούμενα χρειάζονται την ιδέα του αγαθού³⁷. Ο Σωκράτης διευκρινίζει την αναλογία όρασης και νόησης πριν

29. *Πολιτεία*, 533 b 1e.

30. *Πολιτεία*, 534b 3-4.

31. *Πολιτεία*, 340b1.

32. *Πολιτεία* 533d.

33. *Πολιτεία*, 533c.

34. A. Graeser, *Die Philosophie der Antike*, том: II, Munchen 1993, σελ. 158

35. *Πολιτεία*, 508c.

36. P. Stemmer, *Platons Dialektik*, Berlin/N. York 1992.

37. *Πολιτεία*

καταπιαστεί με την ιδέα του αγαθού. Ο Σωκράτης υποστηρίζει: “όπως οι οφθαλμοί βλέπουν ολοκάθαρα, όταν πέφτει πάνω στα αντικείμενα ο ήλιος, έτσι και η ψυχή, όταν στρέφει το βλέμμα της πάνω σε κάτι όπου ολόλαμπρα πέφτει πάνω του η αλήθεια και το ον, τότε ολοκάθαρα το αντιλαμβάνεται και το γνωρίζει και φαίνεται πως έχει νου”³⁸.

Ο ήλιος καθιστά δυνατή τη γνωστική σχέση ανάμεσα στο μάτι, τα αισθητά, τη γένεση και την τροφή³⁹. Η ιδέα του αγαθού λειτουργεί ως όρος δυνατότητας της γνώσης αλλά και ως οντολογική αρχή του είναι. Η ιδέα του αγαθού βρίσκεται στην κορυφή της πυραμίδας των ιδεών⁴⁰. Η ιδέα του αγαθού θεμελιώνει την γνώση. Η ιδέα έχει ως σκοπό το τέλος στο οποίο αποβλέπουν όλα τα όντα διότι η ιδέα δεν είναι απλά μία καθολική έννοια. Έτσι η ιδέα του αγαθού εξηγεί την ουσία κάθε πράγματος. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Πλάτωνας στο Φαίδωνα, την αληθή αιτία του Είναι μπορούμε να την συλλάβουμε σε σχέση με το αγαθό.

Η ιδέα δεν είναι το έσχατο θεμέλιο του είναι. Ο Πλάτωνας αναζητά την έσχατη οντολογική αρχή. Το αγαθό είναι η απόλυτη αιτία του Είναι, διότι το Είναι ανάγεται στην τελειότητα. Είναι σημαίνει να είναι κάτι τέλειο. Ο τελικός σκοπός στον οποίο αποβλέπουν όλα τα πράγματα είναι η τελειότητα. “Όταν ο Πλάτωνας λέει ότι το αγαθό είναι επέκτεινα της ουσίας, εννοεί ότι ο κόσμος των ουσιών είναι ατελής, δηλαδή ότι το είναι είναι υποδεέστερο της τελειότητας. Το αγαθό είναι η πηγή του όντος”⁴¹

Έπειτα ο Πλάτωνας προβαίνει σε μία τετραμερή διαίρεση όλων των ορατών και νοητών αντικειμένων. Ο Σωκράτης λέει:

*“παίρνοντας με το νου μια γραμμή μπορούμε να την διαιρέσουμε σε δύο άνισα τμήματα. Το ένα τμήμα θα παριστάνει τα ορατά και το άλλο τα νοητά. Αν διαιρέσουμε καθένα από τα δύο παραπάνω τμήματα σε άλλα δύο με την ίδια αναλογία, προκύπτουν τέσσερα τμήματα που το καθένα τους συμβολίζει και μια τάξη αντικειμένων. Έτσι στην περίοδο των ορατών όντων το ένα τμήμα παριστάνει τις εικόνες και κάθε είδους ομοιώματα, ενώ το άλλο τα συγκεκριμένα αντικείμενα του ορατού κόσμου. Στην περιοχή των νοητών όντων το ένα τμήμα παριστάνει τα νοητά αντικείμενα που χρησιμοποιούν οι μαθηματικοί και οι γεωμέτρεις στις αποδείξεις τους και το άλλο τα αντικείμενα που αποτελούν μέρος της διαλεκτικής. Αυτή η παρομοίωση ήθελε να τονίσει το γεγονός ότι ένα τμήμα της γραμμής έχει μεγαλύτερη σημασία για τον Πλάτωνα από ότι το άλλο. Το τμήμα που παριστάνει τα νοητά έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από εκείνο που παριστάνει τα ορατά”*⁴².

Στα τέσσερα τμήματα της γραμμής αντιστοιχούν και οι τέσσερις καταστάσεις της ψυχής⁴³. Στο τμήμα των ορατών όντων αντιστοιχούν η εικασία και η πίστη, ενώ στο τμήμα των νοητών όντων αντιστοιχούν η διάνοια και η νόηση. Η διάνοια είναι η περιοχή των μαθηματικών επιστημών. Ο Πλάτωνας ως φιλόσοφος δεν ικανοποιείτε από τις υποθέσεις των μαθηματικών οι οποίες δεν μπορούν να αποδειχθούν αντίθετα προσπαθεί να φθάσει ως την ιδέα του αγαθού με την βοήθεια του νου⁴⁴.

Στην παρομοίωση του ήλιου η ιδέα του αγαθού λαμβάνετε υπόψιν ως αιτία ενώ στην αιτία της τετμημένης γραμμής ως αρχή⁴⁵. Η ανάβαση από τις υποθέσεις στην ιδέα του αγαθού είναι έργο του νου, ο οποίος συλλαμβάνει την ιδέα του αγαθού ως την αρχή του παντός⁴⁶ δύναμη της διαλεκτικής μεθόδου, η οποία πορεύεται αναιρώντας τις υποθέσεις στην ίδια την αρχή⁴⁷. Η ιδέα του αγαθού ως

38. Πολιτεία, 508 d

39. Πολιτεία, 508 d

40. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης. 2005: 208-210

41. Ραφαήλ Δ., Η ιδέα του αγαθού κατά Πλάτωνα, Αρχείο Φιλοσοφίας και θεωρίας των επιστημών, Αθήνα 1936: 332-33

42. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης. 2005: 211

43. Πολιτεία, 511d

44. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης. 2005: 211

45. Πολιτεία, 510 b7, 511 b7

46. Πολιτεία, 511 b

47. Πολιτεία, 533 c-d

η αρχή του παντός χαρακτηρίζεται από τον Πλάτωνα ως το τέλος του νοητού⁴⁸ και ως τέλος της διαλεκτικής πορείας⁴⁹.

Τέλος, η αλληγορία του σπηλαίου είναι ένα από τα σημαντικότερα έργα του Πλάτωνα. Ο Σωκράτης παρομοιάζει τον αισθητό κόσμο με μία σκοτεινή σπηλιά και τους ανθρώπους με δεσμώτες. Η παρομοίωση σχετίζει την ιδιότητα του αντικειμένου (προσώπου, πράγματος, κ.λ.π.) με την ιδιότητα ενός άλλου. Μοιάζει όμως η παρομοίωση με τη μεταφορά γιατί μεταφέρεται μια ιδιότητα από ένα πρόσωπο σε ένα άλλο. Όταν η μεταφορά ή η παρομοίωση εκτείνεται σε όλο το κείμενο, τότε μιλούμε για αλληγορία. Πρόκειται, λοιπόν, για μια πλατιά μεταφορά που τη χρησιμοποιεί ο Πλάτων όταν δεν είναι δυνατή η θεμελίωση απόψεων με τη διαλεκτική μέθοδο⁵⁰.

Ο Σωκράτης ενώ συνομιλεί με τον Γλαύκωνα του λέει να φανταστεί ανθρώπους τάχα μέσα σε έναν υπόγειο τόπο διαβίωσης όμοιο με σπηλιά (το σπήλαιο είναι ο αισθητός κόσμος που βλέπουμε με την όραση), που έχει την είσοδό του ανοιχτή προς το φως σε όλο το μήκος της σπηλιάς, να βρίσκονται μέσα σε αυτό από παιδιά αλυσοδεμένοι και στα πόδια και στους αυχένες, ώστε και να μένουν οι ίδιοι ακίνητοι και να βλέπουν μόνο μπροστά τους, να μην μπορούν να στρέφουν τα κεφάλια τους κυκλικά εξαιτίας των δεσμών (οι δεσμώτες είναι οι άνθρωποι), επίσης να φέγγει γι' αυτούς από ψηλά και από μακριά μια λάμψη από φωτιά που καίει πίσω τους (το φέγγος της φωτιάς είναι ο ήλιος), κι ανάμεσα στην φωτιά και στους δεσμώτες πάνω στην επιφάνεια της γης να υπάρχει δρόμος δίπλα στον οποίο υπάρχει ένας μικρός τοίχος να είναι χτισμένος παράλληλα, όπως ακριβώς οι θαυματοποιοί στήνουν μπροστά τους τα παραπετάσματα, πάνω από τα οποία παρουσιάζουν τα τεχνάσματά τους. Παράλληλα στον τοίχο υπάρχουν άνθρωποι που μεταφέρουν κατασκευάσματα κάθε είδους, που προεξέχουν από τον τοίχο, και αγάλματα και άλλα ομοιώματα και λίθινα και ξύλινα και από κάθε είδους υλικά κατασκευασμένα, άλλοι, όπως είναι φυσικό, μιλώντας και άλλοι από αυτούς που τα κρατούν τα παρουσιάζουν από μακριά σιωπηλοί⁵¹.

Ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι είναι έργο των ιδρυτών της πόλης να εξαναγκάσουν τα πιο ξεχωριστά πνεύματα και να επιδοθούν στο ανώτερο αγαθό, να δουν δηλαδή το αγαθό και να ανεβούν εκείνη την ανηφορική οδό (η ανάβαση και η θέα του επάνω κόσμου είναι η άνοδος της ψυχής στο νοητό τόπο, μέσα στον οποίο τελευταία που παρουσιάζεται είναι η ιδέα του αγαθού μόλις και μετά βίας ορατή). Αφού ανεβούν και δουν καλά να μην μένουν συνεχώς στο ίδιο μέρος και να κατεβαίνουν πάλι στους δεσμώτες και να τους κάνουν να ανέβουν κι αυτοί για να φτάσουν στην θέαση του αγαθού⁵².

Από την πλατωνική ερμηνεία της αλληγορίας του σπηλαίου⁵³ προκύπτει ότι η ιδέα του αγαθού αποτελεί αρχή του πρακτέου. Οι απαίδευτοι δεν είναι ικανοί να κυβερνήσουν την πολιτεία διότι δεν γνώριζαν την αλήθεια και δεν είχαν ένα ορισμένο σκοπό⁵⁴. Οι διαλεκτικοί όμως όταν γνωρίσουν το αγαθό ρυθμίζουν τη δική τους ζωή και των συμπολιτών τους⁵⁵. Με τη σημασία της ύψιστης πρακτικής αρχής η ιδέα του αγαθού αποτελεί την ανώτατη αρχή και την έσχατη θεμελίωση της πλατωνικής ηθικής. Το σωκρατικό παράδοξο λέει ότι η γνώση του αγαθού συνεπιφέρει και την πραγμάτωσή του. Εδώ πρέπει να επισημανθεί ο ζωτικός, για την φιλοσοφία του Πλάτωνα, δεσμός ανάμεσα στην ηθική, στην αρετή και στην ευδαιμονία. Ο αληθινός πλούτος για τον ευδαίμονα άνθρωπο είναι η αρετή και η σοφία. Με άλλα λόγια η σοφία ισούται με την αρετή και η αρετή με την ευδαιμονία.

Η ιδέα του αγαθού είναι ανώτατη αρχή του ιδιωτικού και δημόσιου βίου. Η πολιτική είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη φιλοσοφία και αντίστροφα. Δηλαδή η φιλοσοφία είναι άμεσα συνδεδεμένη με

---

48. Πολιτεία, 532 b

49. Πολιτεία, 532 e

50. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης. 2005: 213

51. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης. 2005: 213-214

52. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης. 2005: 213

53. Κ. Δ. Γεωργούλη, *Πλάτωνος Πολιτεία*, Αθήνα 1939: 11

54. Πολιτεία, 519c

55. Πολιτεία, 540 a-b

την πολιτική. Η Πολιτεία είναι μία φιλοσοφικο-πολιτική πραγματεία. Ο Πλάτωνας στην Πολιτεία του προσπαθεί να συνδέσει την φιλοσοφία με την εξουσία.

Το περιεχόμενο της αλληγορία του σπηλαίου δεν τελειώνει εδώ. Η έξοδος από το σπήλαιο στο φως του ήλιου συμβολίζει τον πλατωνικό ορισμό της παιδείας. Ο Πλάτωνας δίνει μία παιδαγωγική σημασία. Για να απελευθερωθούν οι δεσμώτες χρειάζονται έναν παιδαγωγό που θα λύσει τα δεσμά τους και θα τους τραβήξει στον ήλιο (δηλαδή στη θέαση του αγαθού). Η πλατωνική παιδεία ως επάνοδος στην αρχή συνίσταται στην ανάμνηση της ιδέας του αγαθού, ενώ η απαιδευσία σημαίνει την λήθη του “μεγίστου μαθήματος”. Η λήθη της ιδέας του αγαθού σημαίνει μια συλλογική αυτοαλλοτρίωση του ανθρώπου. Έργο της φιλοσοφίας είναι η έξοδος από το σπήλαιο και η ανάβαση στον επάνω κόσμο. Όπως περιγράφει και ο ίδιος ο Πλάτων η ανάβαση στον επάνω κόσμο είναι επίπονη⁵⁶.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η ιδέα του αγαθού χρησιμεύει ως μεγάλος δεσμός μεταξύ της πλατωνικής γνωσιοθεωρίας, της οντολογίας, της επιστημολογίας, της ηθικής, της παιδαγωγικής και της πολιτικής θεωρίας⁵⁷.

2.3. Πως ο Σωκράτης ενέπνευσε τον Πλάτωνα στην διαλεκτική του μέθοδο

Ο Πλάτωνας θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι πρεσβευτής της αυτοαγωγικής μεθόδου, δηλαδή της άμεσης διαπαιδαγώγησης του ανθρώπου. Σκοπός και περιεχόμενο της διδασκαλίας του Πλάτωνα ήταν η έρευνα και η γνώση της αλήθειας, η οποία ήταν και το πραγματικό αντικείμενο της διδασκαλίας που συνεπάγονταν και την παιδαγωγική πράξη. Ο Πλάτωνας στην Πολιτεία του υποστηρίζει ότι την φροντίδα των παιδιών πρέπει να την αναλάβουν ειδικοί παιδαγωγοί, διότι με συγκεκριμένους και ωραίους μύθους “πλάθουν” τις ψυχές των παιδιών. Με αυτόν τον τρόπο οι παιδαγωγοί θα συμβάλλουν στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού⁵⁸.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα η μάθηση είναι έμφυτη. Έτσι η ιδέα, όπως υποστηρίζει, επανέρχεται στην μνήμη μας την κατάλληλη στιγμή. Ο Πλάτωνας υποστηρίζει ότι η καταλληλότερη μέθοδος μάθησης είναι η διαλεκτική, διότι αποτελεί έναν πιο ελεύθερο τρόπο μάθησης. Η διαλεκτική μέθοδος περιέχει την άνοδο στο αγαθό και έχει ως συστατικά της στοιχεία την ανάλυση και τη σύνθεση⁵⁹. Ο άριστος διαλεκτικός, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, είναι ο “συνοπτικός άνθρωπος”⁶⁰. Δηλαδή μπορεί να εντοπίσει τις σχέσεις των πραγμάτων και να εκμαιεύσει τις ιδέες από την ψυχή των παιδιών. Η διαλεκτική αποτελεί το σημαντικότερο αντικείμενο μελέτης. Η διαλεκτική μπορεί να προσελκύσει το ενδιαφέρον και των δύο φύλων, και του άνδρα και της γυναίκας. Η διαλεκτική μπορεί να προσελκύσει το ενδιαφέρον και των δύο φύλων, διότι και οι δύο έχουν έμφυτη την ικανότητα για γνώση. Για τον Πλάτωνα είναι παράνομο οι γυναίκες να αποκλείονται από την κοινωνική, πολιτική και πνευματική δραστηριότητα⁶¹. Ο Πλάτωνας υποστηρίζει ότι οι γυναίκες

56. Ν. Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης. 2005: 214

57. R. Ferber, *Platos Idee des Guten*, σελ. 149

58. Πλάτωνας, *Πολιτεία*, 377b, 11- c, 1-5

59. Πλάτωνας, *Πολιτεία*, 534 e και *Σοφιστής*, 253 c, 6- 254 b, 1 και Βουδούρης Κ.Ι., “Η εγκυρότητα και τα όρια του διαλεκτικού λόγου”. Η διαλεκτική. Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία. Πρακτικά του Γ' Πανελλήνιου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (Σεπτέμβριος 1996). Αθήνα: Ι. Κ. Βουδούρης, 1998: 16-17 και Καρασμάνης Β., “Η διαλεκτική μέθοδος και το επιχείρημα της “Πολιτείας” του Πλάτωνα”. Η Διαλεκτική. Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία. Πρακτικά του Γ' Πανελλήνιου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (Σεπτέμβριος 1996). Αθήνα: Ι. Κ. Βουδούρης, 1998: 92-98

60. Πλάτωνας, *Πολιτεία*, 537 c, 6-7

61. Πλάτωνας, *Πολιτεία*, 540c, 5-7 και Φωτεινής Α.Π., Η διαχρονικότητα της θεωρίας της γνώσεως

μπορούν να συμμετέχουν και στην ειρήνη και στον πόλεμο, διότι θεωρεί ότι καλός κυβερνήτης είναι εκείνος που είναι άριστος και στον πόλεμο και στην φιλοσοφία. Τον Πλάτωνα θα μπορούσαμε να τον χαρακτηρίσουμε ριζοσπαστικό, σχετικά με τα δεδομένα και τα στερεότυπα της εποχής του.

Ο Πλάτωνας στην *Πολιτεία* του αναφέρει πως ήδη από την παιδική ηλικία ορίζονταν ως απαραίτητη η άσκηση της γυμναστικής. Τα μικρά παιδιά έπρεπε πρώτα να εκπαιδευτούν στην μουσική και μετά στην γυμναστική, η οποία προηγούνταν από την φιλοσοφία⁶². Μόλις συμπλήρωναν το εικοστό έτος της ηλικίας του, ολοκληρώνοντας δηλαδή την φυσική τους αγωγή, αποτελούσε κριτήριο για την πρόοδο της μάθησης τους. Όσοι από τους μαθητές ξεχωρίζουν για την πρόδοό τους ακολουθούν τις ανώτερες σχολές. Το κυριότερο κριτήριο για να ακολουθήσει κάποιος νέος τις ανώτερες σπουδές ήταν η διαλεκτική δόμησή του, δηλαδή από το πόσο ικανός είναι να μελετήσει τα πράγματα, να γνωρίσει την φύση τους και τις μεταξύ τους σχέσεις. Από το εικοστό μέχρι το τριακοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους, όσοι από τους νέους ήταν εκ φύσεως ικανοί, αφοσιώνονταν στην εντατική μελέτη της διαλεκτικής. Από το τριακοστό πέμπτο μέχρι το πενήντα έτος της ηλικίας τους, οι πιο διακεκριμένοι και έμπειροι, διδάσκονταν το μάθημα της διαλεκτικής, έχοντας ως σκοπό να ολοκληρώσουν την φιλοσοφική τους μόρφωση. Όσοι ήταν στην ηλικία των πενήντα και είχαν επιτύχει στις εξετάσεις θεωρούνταν ότι περάτωσαν τον σκοπό της ζωής τους⁶³. Αυτοί οι πολίτες διακρίνονται, διότι μόνο οι ίδιοι έχουν το προνόμιο να ατενίζουν το ύψιστο αγαθό⁶⁴. Ο Πλάτωνας μέσα από αυτή την μέθοδο δεν είχε μόνο ως στόχο την απόκτηση γνώσεων των μαθητών του αλλά και την ηθική τελειοποίησή τους.

Ο Πλάτωνας ίδρυσε και την δική του σχολή, την Ακαδημία. Ο Πλάτωνας μαθήτευσε κοντά στον φημισμένο Αθηναίο φιλόσοφο Σωκράτη και αυτό συνέβαλε στην διαμόρφωση του χαρακτήρα του και του φιλοσοφικού του στοχασμού⁶⁵.

Η Ακαδημία του Πλάτωνα ήταν η πιο γνωστή και η περισσότερο φημισμένη από τις φιλοσοφικές σχολές της Αρχαίας Αθήνας. Μετά την επιστροφή του στην Αθήνα, από το πρώτο αυτό ταξίδι του στη Σικελία, ο Πλάτωνας ίδρυσε την σχολή του, την Ακαδημία, σε μια τοποθεσία της Αττικής γύρω στο ενάμισο χιλιόμετρο από το Δίπυλο. Ο Σωκράτης σύχναζε στην περιοχή, και ο Πλάτων εξασκούσε τη φιλοσοφία σε αυτόν τον χώρο μέχρι το 387 π.Χ., και μετά την επιστροφή του από το πρώτο ταξίδι του στη Σικελία, απέκτησε εκεί κοντά, και προς την κατεύθυνση του Ιππίου Κολωνού, μια σχετικά μικρή ιδιοκτησία. Έκτοτε η διδασκαλία του ταυτίστηκε με την περιοχή της Ακαδημίας. Λέγεται ότι ο ίδιος αφιέρωσε ένα ιερό στις Μούσες μέσα στον χώρο του γυμνασίου, το οποίο ενδεχομένως αποτέλεσε και το επίκεντρο της διδακτικής του δράσης.

Η περίφημη αυτή σχολή λειτούργησε για εννέα αιώνες, μέχρι το 529 μ.Χ., όταν την έκλεισε ο Ιουστινιανός. Η σχολή λειτούργησε σε ένα κτήριο κοντά στο πολύ παλαιότερο γυμναστήριο που ονομαζόταν, όπως και όλοι η περιοχή, Ακαδήμεια, από τον προστάτη ήρωά του, τον Ακάδημο. Έτσι και η σχολή πήρε το ίδιο όνομα. Ανασκαφές που έγιναν το 1930 ανακάλυψαν το αρχαίο γυμναστήριο.

Η διδασκαλία στη σχολή περιελάμβανε όλους τους κλάδους της φιλοσοφίας, τη διαλεκτική, τα μαθηματικά, την αστρονομία, τις φυσικές επιστήμες, την πολιτική θεωρία και τη μουσική, ενώ η διαδοχή στην ηγεσία της γινόταν με εκλογή μεταξύ των βασικών μελών της, των λεγόμενων "εταίρων". Μεγάλη σημασία είχαν πάντως τα μαθηματικά, που θεωρούνταν ως απαραίτητη προετοιμασία για την διδασκαλία της διαλεκτικής. Σύμφωνα άλλωστε με μία άλλη παράδοση, στην είσοδο της Ακαδημίας συναντούσε κανείς την επιγραφή "αγεωμέτρητος μηδείς εισίτω".

Ο Πλάτωνας συνέδεε την διαλεκτική με τα μαθηματικά. Όπως θα δούμε στο τέταρτο κεφάλαιο,

---

του Πλάτωνος. Θεσσαλονίκη: Ερωδιός. 1998: 355-356

62. Πλάτωνας, *Πολιτεία*, 403 c-d, 376a-377b, 788d-789a

63. Τριαντάρη Σ., *Ιστορία της Φιλοσοφίας, Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*, Τόμος Α'. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, 2005: 132

64. Πλάτωνας, *Πολιτεία*, 537b-540a

65. Τριαντάρη Σ., *Ιστορία της Φιλοσοφίας, Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*, Τόμος Α'. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, 2005: 114

ο Engels υποστήριζε ότι την διαλεκτική μπορούμε να την συσχετίσουμε με τις φυσικές επιστήμες, δηλαδή την φυσική, την βιολογία και τα μαθηματικά και ο Marx υποστήριζε ότι η διαλεκτική αποτελεί την βάση της μοριακής θεωρίας της Χημείας και ότι η διαλεκτική εφαρμόζεται και στις φυσικές επιστήμες⁶⁶. Οποτε, μπορούμε να πούμε, ότι οι απόψεις για την διαλεκτική αλλά και για τις επιστήμες που συνδέετε αυτή συμπίπτουν και στο πως έβλεπαν παλιά την διαλεκτική αλλά και στο σήμερα.

Μαθητές του Πλάτωνα ήταν, μεταξύ άλλων, ο Αριστοτέλης, ο ανιψιός και διάδοχός του Σπεύσιππος, ο Ξενοκράτης, ο Φίλιππος από τον Οπούντα, και άλλοι σημαντικοί φιλόσοφοι της ελληνιστικής εποχής.

Εμπνευστής της φιλοσοφικής πορείας και σκέψη του Πλάτωνα στον τομέα της διαλεκτικής υπήρξε ο γνωστός φιλόσοφος και δάσκαλός του ο Σωκράτης. Ο Σωκράτης που ακόμα και την ζωή του έχασε για να κυριαρχήσει στον τομέα της διαλεκτικής. Διότι στόχος του Σωκράτη ήταν να προτρέπει τους πολίτες προς το καλό και το δίκαιο και όχι προς το κακό και το άδικο. Ο Πλάτωνας πήρε την διαλεκτική του Σωκράτη και την έκανε επιστήμη. Την έβαλε στην Ακαδημία του και όπως τονίζει ο Πλάτωνας όποιος δεν έχει κατακτήσει την διαλεκτική δεν έχει φτάσει στο ύψιστο αγαθό και όποιος έχει κατακτήσει την διαλεκτική έχει πετύχει τον σκοπό της ζωής του.

---

66. Dialektik des Natur, MEW, τ. 20, σ. 547

3. Η καταδίκη του Σωκράτη και η Απολογία του

3.1. Απολογία Σωκράτους

Ξεκινώντας την Απολογία του ο Σωκράτης τονίζει ότι έφτασε στο σημείο ακόμα και ο ίδιος να ξεχάσει ποιος είναι με τις κατηγορίες που του προσάψανε οι κατηγοροί του. Στη συνέχεια θέλει να αποδείξει πως όλες αυτές οι κατηγορίες είναι ένα ψέμα⁶⁷. Έπειτα ενημερώνει τους δικαστές ότι η απολογία του θα είναι με απλές καθημερινές λέξεις και πως θα χρησιμοποιήσει το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί στην αγορά, διότι στα εβδομήντα του χρόνια πρώτη φορά παρουσιαζόταν σε δικαστήριο και δεν γνωρίζει την γλώσσα που μιλούν⁶⁸. Γι' αυτό ζητά να μην δώσουν σημασία στον τρόπο που μιλά και να παρατηρούν μόνο αν αυτά που λέει είναι δίκαια ή άδικα⁶⁹.

Έπειτα ο Σωκράτης λέει ότι θα ξεκινήσει την Απολογία του μιλώντας για αυτούς που τον κατηγορήσαν⁷⁰. Αρχίζει λέγοντας ότι τίποτα δεν είναι αλήθεια από όσα έχουν πει όλα αυτά τα χρόνια που τον κατηγορούν και συνεργάζονται με τον Άνυτο. Τονίζει ότι οι πιο επικίνδυνοι κατηγοροί του είναι αυτοί που διαδίδουν ότι εξετάζει τα μετέωρα, αναζητά όσα κρύβει η γη και ότι μπορεί να μετατρέψει την δίκαιο λόγο σε άδικο γιατί όσοι τους ακούν σχηματίζουν την γνώμη ότι αυτοί που ασχολούνται με τέτοια θέματα δεν πιστεύουν σε Θεούς⁷¹. Στην συνέχεια εξηγεί ότι το πιο παράδοξο από όλα είναι ότι τα ονόματα των κατηγορών του δεν τα γνωρίζει, εκτός από έναν που είναι κωμωδιογράφος⁷². Ο Σωκράτης τονίζει ότι οφείλει να “ξεριζώσει” την συκοφαντία που υπάρχει μέσα τους⁷³. Θα ήθελε πολύ να τα καταφέρει τελικά και η απολογία του να φέρει θετικά αποτελέσματα αν και γνωρίζει πως κάτι τέτοιο φαντάζει ακατόρθωτο⁷⁴.

Η ένορκη κατάθεση των κατηγορών του ήταν η εξής: “*ότι ο Σωκράτης διαπράττει αδίκημα και γιατί ψάχνει τα μυστήρια της γης και του ουρανού και γιατί παριστάνει αλήθεια το ψέμα ως σοφιστής και γιατί αυτά τα πράγματα με τη διδασκαλία του τα μεταδίδει στους άλλους*”⁷⁵. Αυτά έγιναν φανερά και στην κωμωδία του Αριστοφάνη. Εξηγώντας στην συνέχεια πως αυτά δεν τα αναφέρει επειδή δεν εκτιμάει την σχετική επιστήμη και τους ειδικούς, αλλά γιατί πραγματικά δεν έχει καμία σχέση με αυτά⁷⁶. Επικαλείται μάρτυρες για να πουν αν τον έχουν ακούσει ποτέ να συζητάει για τέτοιου είδους θέματα⁷⁷.

Στην συνέχεια τους ενημερώνει ότι αν κάποιος τον κατηγορήσει ότι μορφώνει ανθρώπους και ότι εισπράττει χρήματα κι αυτό θα είναι ψέμα. Στην συνέχεια παραθέτει την συζήτηση που είχαν με τον Καλλία. Η συζήτηση ήταν η εξής:

- *"Καλλία, του είπε ο Σωκράτης, αν τα αγόρια σου ήταν πουλάρια ή μοσχάρια, θα μπορούσαμε να*

---

67. Απολογία Σωκράτους, 17 a

68. Απολογία Σωκράτους, 17 b-c

69. Απολογία Σωκράτους, 17 d-18

70. Απολογία Σωκράτους, 18 a

71. Απολογία Σωκράτους, 18 b-c

72. Απολογία Σωκράτους, 18 c

73. Απολογία Σωκράτους, 18 e

74. Απολογία Σωκράτους, 19

75. Απολογία Σωκράτους, 19 b

76. Απολογία Σωκράτους, 19 c

77. Απολογία Σωκράτους, 19 d

προσλάβουμε γι αυτά έναν επιστάτη και να τον πληρώνουμε για να αναπτύξει τέλεια και αρμονικά τα ιδιαίτερα προσόντα τους- κι αυτός θα ήταν ένας ιπποκόμος ή ένας γεωργός. Τώρα όμως, μιας και είναι άνθρωποι, ποιον σκέφτεσαι να προσλάβεις ως επιμελητή; Ποιος είναι αυτός που γνωρίζει την αρετή αυτή και διαμορφώνει ανθρώπους και πολίτες; Πιστεύω βέβαια πως, αφού απόκτησες παιδιά, τα έχεις σκεφτεί αυτά. Υπάρχει κάποιος ή όχι; ρώτησε ο Σωκράτης τον Καλλία.

- Φυσικά, απάντησε ο Καλλίας.

- Ποιος είναι, επέμενε ο Σωκράτης, και από που κατάγεται και πόσα χρήματα παίρνει για τα μαθήματα;

- Ο Εύηνος από την Πάρο, Σωκράτη, και παίρνει πέντε (5) μνες⁷⁸.

Ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι το όνομά του το απόκτησε από κάποια σοφία που έχει, δηλαδή την ανθρώπινη σοφία⁷⁹. Σχετικά με την σοφία που κατέχει ο Σωκράτης έφερε ως μάρτυρα το Θεό των Δελφών, τον Χαιροφόντα⁸⁰. Ο Χαιροφών ρώτησε το μαντείο αν υπάρχει κάποιος πιο σοφός από τον Σωκράτη. Η Πυθία απάντησε με χρησμό πως κανείς δεν είναι σοφότερος από τον Σωκράτη. Επειδή όμως ο Χαιροφών είχε πεθάνει ζήτησε από τον αδερφό του να καταθέσει την μαρτυρία του⁸¹.

Ο Σωκράτης αναφέρετε στα παραπάνω διότι πρόκειται να εξηγήσει από ποια αιτία προήλθε η συκοφαντία του. Για μεγάλο χρονικό διάστημα ο Σωκράτης απορούσε τι να εννοεί η Πυθία με τον χρησμό που έδωσε⁸². Έτσι πλησίασε κάποιον από αυτούς που θεωρούνται σοφοί πιστεύοντας πως έτσι θα ελέγξει το μαντείο και θα απαντήσει στον χρησμό πως αυτός είναι σοφότερος από εκείνον ενώ το μαντείο είχε πει ότι ο Σωκράτης ήταν ο πιο σοφός. Ενώ λοιπόν τον εξέταζε ο Σωκράτης με τις ερωτήσεις του, του φάνηκε έξαφνα, από την συζήτησή τους, πως ο άνθρωπος αυτός φαινόταν σοφός στον κόσμο και κυρίως στον ίδιο του τον εαυτό αλλά σοφός δεν ήταν. Κι ύστερα προσπάθησε να του δείξει ότι παρ' όλο που νόμιζε τον εαυτό του σοφό σοφός δεν ήταν⁸³. Κι από αυτό φυσικά και αυτός τον μίσησε και πολύ άλλοι από αυτούς που ήταν τότε μπροστά. Και ο Σωκράτης καθώς έφευγε έλεγε από μέσα του ότι από αυτόν τον άνθρωπο είναι σοφότερος διότι κανείς από τους δυο τους δεν ήξερε τίποτα καλό και σωστό, εκείνος όμως νόμιζε πως ξέρει κάτι χωρίς να ξέρει τίποτα, ενώ ο Σωκράτης δεν γνωρίζει τίποτα αλλά τουλάχιστον δεν νομίζει πως ξέρει κάτι. Έπειτα πήγε σε κάποιον άλλον από αυτούς που θεωρούνται σοφοί, έφυγε όμως με την ίδια εντύπωση και απέκτησε το μίσος και αυτού και άλλων πολλών⁸⁴.

Μετά τους πολιτικούς πήγε στους τραγικούς ποιητές και σε εκείνους που συνθέτουν διθυράμβους και στους άλλους με την ιδέα πως εκεί θα πιάσει τον εαυτό του αμαθέστερο από αυτούς⁸⁵. Έπαιρνε μερικά από τα ποιήματα τους και τους ρωτούσε επίμονα τι εννοούν. Διαπίστωσε ότι όλοι όσοι ήταν παρόντες στη συζήτηση μπορούσαν να απαντήσουν καλύτερα στις ερωτήσεις του Σωκράτη για τα ποιήματα που εκείνοι είχαν γράψει⁸⁶. Του φάνηκε πως κάτι παρόμοιο με τους πολιτικούς έχουν πάθει και οι ποιητές. Έφυγε πάλι με την πεποίθησή πως ότι και από τους ποιητές είναι ανώτερος⁸⁷.

Τελευταία πήγε στους τεχνίτες⁸⁸. Καθένας από αυτούς βέβαια επειδή γνώριζε καλά την τέχνη του, είχε την εντύπωση πως είναι πιο σοφός και στα σπουδαία ζητήματα. Γι' αυτόν τον λόγο εκμηδενίζονταν η σοφία της τέχνης τους⁸⁹.

Ο Σωκράτης πιστεύει ότι όσοι παρευρίσκονταν μπροστά στις συζητήσεις τους πίστευαν ότι είναι

78. Απολογία Σωκράτους, 20 a-b

79. Απολογία Σωκράτους, 20 d

80. Απολογία Σωκράτους, 20 e- 21 a

81. Απολογία Σωκράτους, 21 a

82. Απολογία Σωκράτους, 21 b

83. Απολογία Σωκράτους, 21 c

84. Απολογία Σωκράτους, 21 d

85. Απολογία Σωκράτους, 22 a-b

86. Απολογία Σωκράτους, 22 b

87. Απολογία Σωκράτους, 22 c

88. Απολογία Σωκράτους, 22 c

89. Απολογία Σωκράτους, 22 d

σοφός μόνο σε εκείνα τα θέματα στα οποία θα μπορούσε να αποδείξει την αμάθεια του συνομιλητή του⁹⁰. Θεωρεί ότι το μαντείο χρησιμοποίησε το όνομά του ως παράδειγμα, σαν να ήθελε να πει: “ο πιο σοφός είναι εκείνος που, όπως ο Σωκράτης, έχει κατανοήσει πως η σοφία του δεν έχει την παραμικρή αξία”⁹¹.

Οι νέοι επειδή έχουν αρκετό ελεύθερο χρόνο και με την θέληση τους τον ακολουθούν χωρίς παρότρυνση⁹². Οι νέοι χαίρονται να ακούν τον Σωκράτη να εξετάζει ανθρώπους και οι ίδιοι συχνά τον μιμούνταν με την σειρά τους εξετάζοντας άλλους. Μετά όμως θυμώνουν με τον Σωκράτη και όταν τους ρωτούν τον λόγο επειδή δεν έχουν κατηγορίες να του προσάψουν ισχυρίζονται ότι μιλά για τα μετέωρα και για όσα υπάρχουν κάτω από την γη, ότι δεν πιστεύει σε θεούς και ότι παριστάνει τον άδικο λόγο, δίκαιο. Δηλαδή τον συκοφαντούν⁹³. Με βάση αυτές τις συκοφαντίες του επιτέθηκε ο Μέλητος με μήνυση (οργισμένος εναντίον του Σωκράτη εκ μέρους των ποιητών), ο Άνυτος (εκ μέρους των τεχνιτών και των πολιτικών) και ο Λύκων (εκ μέρους των ρητόρων)⁹⁴.

Ο Σωκράτης συνεχίζει λέγοντας πως θα προσπαθήσει να απολογηθεί στο Μέλητο⁹⁵. Τονίζει ότι ο Μέλητος τον κατηγορήσε για διαφθορά των νέων. Ο Σωκράτης όμως κατηγορεί τον Μέλητο γιατί αστειεύεται με σοβαρά θέματα ρίχνοντας ανθρώπους με τόση ευκολία σε δικαστικές περιπέτειες⁹⁶.

Ο Σωκράτης κάνει μία συζήτηση με τον Μέλητο για το ποιος κάνει τους νέους καλύτερους⁹⁷. Ο Μέλητος όμως σιωπά και δεν του απαντάει τότε ο Σωκράτης συνέχισε λέγοντας ότι:

- “Είναι ντροπή και ικανοποιητική απόδειξη επειδή δεν νοιάστηκες καθόλου για το θέμα αυτό. Τον ξανά ρωτάει, ποιος τους κάνει καλύτερο;

- Τότε ο Μέλητος απαντάει, πως καλύτερό τους κάνουν οι νόμοι.

- Μα δεν σε ρωτώ αυτό. Ποιος άνθρωπος; του επεξηγεί ο Σωκράτης.

- Αυτοί εδώ οι δικαστές, ανταποκρίνεται ο Μέλητος.

- Αυτοί μπορούν να μορφώσουν τους νέους και να τους κάνουν καλύτερους; αναρωτιέται ο Σωκράτης.

- Μάλιστα, απαντά με σιγουριά ο Μέλητος”⁹⁸...

Με την συζήτηση που έκανε με τον Μέλητο οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι όλοι οι Αθηναίοι κάνουν τους νέους καλούς και αγαθούς και μόνο ο Σωκράτης τους διαφθείρει. Συνεχίζει δίνοντας του για παράδειγμα το τι συμβαίνει με τους ίππους⁹⁹ καταλήγοντας ότι οι νέοι θα ήταν πολύ ευτυχισμένοι αν μόνον ένας τους διέφθειρε και όλοι οι άλλοι τους ωφελούσαν¹⁰⁰. Κατηγορεί για ακόμα μία φορά τον Μέλητο ότι φαίνεται ξεκάθαρα πως δεν φρόντισε ποτέ για τους νέους και με σαφήνεια αποδεικνύει την αμέλειά του μια και δεν έχει δείξει το παραμικρό ενδιαφέρον για τα ζητήματα αυτά που τον έφεραν στο δικαστήριο¹⁰¹.

Συνεχίζει ο Σωκράτης την συζήτηση του με τον Μέλητο. Μέσα από την συζήτηση ο Σωκράτης καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο Μέλητος θεωρεί ότι οι κακοί κάνουν κακό σε εκείνους που είναι κοντά τους, ενώ η καλοί τους κάνουν καλό, και πως του Σωκράτη η αμάθεια έφτασε σε τέτοιο σημείο όπου προξενεί αυτό το μεγάλο κακό με την θέλησή του, σύμφωνα με αυτά που υποστηρίζει ο Μέλητος¹⁰². Ο Σωκράτης μετά από αυτά λέει ότι σύμφωνα με την άποψη του Μέλητου ή δεν

90. Απολογία Σωκράτους, 23 a

91. Απολογία Σωκράτους, 23 b

92. Απολογία Σωκράτους, 23 c

93. Απολογία Σωκράτους, 23 d

94. Απολογία Σωκράτους, 23 e

95. Απολογία Σωκράτους, 24 b

96. Απολογία Σωκράτους, 24 c

97. Απολογία Σωκράτους, 14 d

98. Απολογία Σωκράτους, 24 e

99. Απολογία Σωκράτους, 25 a

100. Απολογία Σωκράτους, 25 b

101. Απολογία Σωκράτους, 25 c

102. Απολογία Σωκράτους, 25 d-e

διαφθείρει τους νέους ή αν τους διαφθείρει αυτό συμβαίνει χωρίς την θέλησή του, επομένως ισχυρίζεται πως ο Μέλητος και στις δύο περιπτώσεις λέει ψέματα, διότι ο Σωκράτης υποστηρίζει πως αν διαφθείρει τους νέους χωρίς την θέλησή του δεν υπάρχει νόμος να φέρνει στο δικαστήριο τέτοια ακούσια σφάλματα¹⁰³.

Ο Σωκράτης συνεχίζει να απευθύνεται στον Μέλητο λέγοντας του πως ισχυρίζεται πως ο Σωκράτης διδάσκει τους νέους να πιστεύουν πως υπάρχουν κάποιοι Θεοί όχι όμως εκείνοι ακριβώς στους οποίους πιστεύει η πόλη αλλά άλλοι, γι αυτό τον λόγο ο Μέλητος τον καταγγέλλει πως πιστεύει σε άλλους Θεούς, ή γενικά ισχυρίζεται ότι δεν πιστεύει σε Θεούς και διδάσκει και τους άλλους να μην πιστεύουν¹⁰⁴. Στο τέλος της συζήτησης απευθυνόμενος στους άνδρες δικαστές, ο Σωκράτης καταγγέλλει τον Μέλητο πως είναι υπερβολικά αλαζονικός και ξεδιάντροπος και πως την μήνυση του την έκανε από αλαζονεία, αδιαντροπιά και νεανική απερισκεψία¹⁰⁵.

Έπειτα ο Σωκράτης έφερε ως παράδειγμα τον γιο της Θέτιδας, ο οποίος αφηφώντας τον κίνδυνο θέλησε να σκοτώσει τον Έκτορα για να πάρει εκδίκηση για τον φόνο του φίλου του Πάτροκλου¹⁰⁶. Θέλοντας να τονίσει ότι δεν πρέπει κανείς να πάει ενάντια στην μοίρα του και να μην φοβάται τον θάνατο¹⁰⁷.

Στην συνέχεια ο Σωκράτης τονίζει ότι από την στιγμή που τον είχε προστάξει ο Θεός πως έπρεπε να περάσει την ζωή του, όπως ο Σωκράτης φαντάστηκε και έκρινε, δηλαδή φιλοσοφώντας και εξετάζοντας τον εαυτό του και τους άλλους, αν από τον φόβο του θανάτου ή από κάποιο άλλο κακό εγκατέλειπε την θέση του, τότε δίκαια θα τον οδηγούσε κάποιος στο δικαστήριο με την κατηγορία ότι δεν πιστεύει πως υπάρχουν Θεοί¹⁰⁸. Ο Σωκράτης πιστεύει ότι όποιος φοβάται τον θάνατο νομίζει πως είναι σοφός, διότι πιστεύει πως γνωρίζει πράγματα που δεν γνωρίζει¹⁰⁹. Εξηγώντας στην συνέχεια πως αν πει ότι είναι πιο σοφός από κάποιον άλλον σε κάτι, θα το κάνει επειδή δεν γνωρίζει σε ικανοποιητικό βαθμό όσα συνέβαιναν στον Άδη και το πιστεύει ότι δεν το γνωρίζει. Γνωρίζει όμως πολύ καλά ότι είναι κακό και ντροπή η αδικία¹¹⁰. Στην συνέχεια τονίζει ότι αφού μπήκε στο δικαστήριο δεν είναι δυνατόν να μην τον καταδικάσουν σε θάνατο διότι αν διέφευγε την καταδίκη τα παιδιά που ασχολούνται με όσα διδάσκει ο Σωκράτης θα τα διέφθειρε ολοκληρωτικά. Ο Σωκράτης λέει με απaráμιλλο θάρρος πως αν τον αφήσουν θα παραμείνει πιστός στον Θεό και ωσότου αναπνέει και ζει δεν θα πάψει να φιλοσοφεί, να συμβουλεύει και να διαφωτίζει όποιον συναντάει λέγοντάς του αυτά που συνηθίζει να λέει¹¹¹.

Ο Σωκράτης υποστηρίζει πως αν τον σκοτώσουν δεν θα βλάψουν τον ίδιο αλλά τους εαυτούς τους, διότι ο Σωκράτης θεωρεί πως είναι σταλμένος από τον Θεό και ότι δεν πρόκειται να υπάρξει όμοιος του¹¹². Επίσης τους εξηγεί ότι ποτέ του δεν ζήτησε χρήματα και αξιόπιστος μάρτυρας γι' αυτό ήταν το γεγονός ότι ο Σωκράτης είναι φτωχός¹¹³. Ο Σωκράτης ισχυρίζεται ότι επειδή δεν τολμάει να ανέβει στο βήμα και να συνεισφέρει τους συμπολίτες του, αλλά πηγαίνει στον κάθε ένα ξεχωριστά. Γι αυτό ευθύνονταν, όπως πίστευε ο Σωκράτης, το γεγονός ότι γεννιόταν μέσα του κάτι θεϊκό και μυστηριώδες, όπως είχε σημειώσει και ο Μέλητος στην μήνυσή του¹¹⁴.

Ο Σωκράτης τονίζει για άλλη μία φορά το ότι δεν φοβάται τον θάνατο φέρνοντας παραδείγματα

---

103. *Απολογία Σωκράτους*, 25 e- 26 a

104. *Απολογία Σωκράτους*, 26, b-c

105. *Απολογία Σωκράτους*, 26 e- 27 a

106. *Απολογία Σωκράτους*, 28 c

107. *Απολογία Σωκράτους*, 28 d

108. *Απολογία Σωκράτους*, 28 e- 29 a

109. *Απολογία Σωκράτους*, 29 a

110. *Απολογία Σωκράτους*, 29 b

111. *Απολογία Σωκράτους*, 29 c

112. *Απολογία Σωκράτους*, 30 a

113. *Απολογία Σωκράτους*, 31 c

114. *Απολογία Σωκράτους*, 31 c

από την ανάμειξή του στα πολιτικά της πόλης¹¹⁵. Υπερτονίζει το πόσο δίκαιος είναι και ότι αυτός δεν διδάσκει, αλλά συμβουλεύει και όποιος ισχυριστεί το αντίθετο ψεύδεται¹¹⁶. Έπειτα ο Σωκράτης για να υποστηρίξει ακόμα πιο έντονα την θέση του, δηλαδή ότι είναι αθώος, παραθέτει μερικά ονόματα που θα μπορούσε να είχε διαφθείρει¹¹⁷. Προκάλεσε τον Μέλητο να τους καλέσει στο βήμα γιατί αυτοί όχι μόνο δεν θα τον ενοχοποιούσαν αλλά θα έλεγαν την αλήθεια, ότι δηλαδή δεν τους διέφθειρε¹¹⁸.

Ο Σωκράτης τόνισε πως δεν ζήτησε να παρευρεθούν στο δικαστήριο η γυναίκα του και τα παιδιά του διότι δεν ήθελαν να τον λυπηθούν. Θεωρεί ότι μόνον αυτοί που φοβούνται τον θάνατο καλούν τις οικογένειες τους για να τους λυπηθούν και ότι αυτοί ντροπιάζουν την πόλη τους και θα πρέπει να τιμωρούνται¹¹⁹. Γιατί θα πρέπει να πειθούν με επιχειρήματα τους δικαστές για την αθωότητα τους και όχι με παρακάλια. Οι δικαστές με την σειρά τους θα πρέπει να πράττουν δίκαια και σύμφωνα με τους νόμους¹²⁰.

Ο Σωκράτης συνεχίζει φανερώνοντας την δυσαρέσκειά του για το γεγονός ότι οι ψήφοι είχαν τόση μικρή διαφορά¹²¹. Η σωκρατική ειρωνεία δεν είναι άσχετη με αυτή την εξέλιξη. Όταν του δόθηκε ο λόγος να προτείνει σύμφωνα με τον νόμο κι αυτός μια ποινή ο Σωκράτης υποστήριξε ότι αυτό που ταιριάζει περισσότερο σε έναν άνθρωπο φτωχό και ευεργέτη της πόλης είναι να τονβάλουν στο πρυτανείο και να τον τρέφουν δωρεάν¹²².

Ο Σωκράτης είναι πεπεισμένος ότι δεν αδικήσε κανέναν με την θέλησή του, όμως δεν μπορούσε να τους πείσει γιατί ήταν ελάχιστος ο χρόνος της απολογίας του. Αν υπήρχε εκεί, όπως υπήρχε σε άλλους λαούς, νόμος να μην αποφασίζουν σε μια μέρα για την ποινή του θανάτου αλλά σε πολλές, θα μπορούσε να τους πείσει¹²³.

Ο Σωκράτης εξηγεί στην συνέχεια ότι ένας άνθρωπος στην ηλικία του κανέναν λόγο δεν έχει να φοβάται τον θάνατο προτείνει για τυπικούς και για ειρωνικούς κυρίως λόγους το πρόστιμο της μιας μνας. Το ποσό αυτό ανέβασαν στις 30 μνες ο Πλάτωνας, ο Κρίτωνας, ο Κριτόβουλος και ο Απολλόδωρος που μπήκαν εγγυητές, αφού η περιουσία του Σωκράτη δεν ξεπερνούσε τις πέντε μνες¹²⁴.

Ο Σωκράτης εξηγεί ότι αν περίμεναν λίγο χρόνο από μόνος του θα ερχόταν ο θάνατος. Διότι ο Σωκράτης ήταν ήδη ηλικιωμένος και ήταν πολύ μακριά από την ζωή πολύ κοντά όμως στον θάνατο¹²⁵. Ο Σωκράτης έκανε μία προφητεία όπως αυτοί που βρίσκονται κοντά στον θάνατο. Η προφητεία του Σωκράτη είναι η εξής: “Αμέσως μετά την εκτέλεση μου θα σας βρει τιμωρία πολύ πιο σκληρή από εκείνη στην οποία καταδικάσατε εμένα. Γιατί τώρα το κάνατε αυτό επειδή είχατε τη γνώμη πως θα αποφύγετε να λογοδοτήσετε για τη ζωή σας, όμως σας λέω πως εντελώς αντίθετο θα είναι γι εσάς το αποτέλεσμα¹²⁶. Ο Σωκράτης υποστήριξε ότι το δαιμόνιο που κατοικεί μέσα του και τον συμβουλεύει δεν τον απέτρεψε σε κανένα σημείο της απολογίας του, όπως συνέβαινε σε

---

115. *Απολογία Σωκράτους*, 32 a-d

116. *Απολογία Σωκράτους*, 32 e- 33 b

117. *Απολογία Σωκράτους*, 33 e

118. *Απολογία Σωκράτους*, 34 a-b

119. *Απολογία Σωκράτους*, 34 c- 35 b

120. *Απολογία Σωκράτους*, 35 c-d

121. *Απολογία Σωκράτους*, 36 a

122. *Απολογία Σωκράτους*, 36 d-e

123. *Απολογία Σωκράτους*, 37 a

124. *Απολογία Σωκράτους*, 38 b

125. *Απολογία Σωκράτους*, 38 c

126. *Απολογία Σωκράτους*, 38 c

άλλες συνομιλίες όπου σε πολλά σημεία τον διέκοπτε την ώρα που μιλούσε. Σύμφωνα με τον Σωκράτη το γεγονός αυτό φαίνεται πως είχε συμβεί για καλό, και σε κάθε περίπτωση κάνουν λάθος όσοι πιστεύουν ότι ο θάνατος είναι κακός¹²⁷.

Ο Σωκράτης έκανε διάφορες σκέψεις για το τι μπορεί να είναι ο θάνατος. Αν ο θάνατος είναι ύπνος τότε είναι η υπέρτατοι ευτυχία. Αν ο θάνατος είναι, όπως λένε, μετάβαση σε έναν άλλον κόσμο και ποιος δεν θα ήθελε να πάει να συνομιλήσει με τους παλιούς¹²⁸.

Ο Σωκράτης κλείνει την απολογία του λέγοντας ότι όταν οι γιοι του γίνουν παλικάρια και δουν ότι δεν έχουν πάρει τον δρόμο της αρετής και ότι κάνουν πράγματα για τα χρήματα, να τους κατακρίνουν, όπως ακριβώς έκανε και ο Σωκράτης¹²⁹.

3.2. Συμπεράσματα Απολογίας Σωκράτους

Η κατηγορία και η καταδίκη του Σωκράτη προκαλούν πολιτικές ανωμαλίες, φιλοσοφικές αναζητήσεις εκτός καθιερωμένης παράδοσης, έντονες αμφισβητήσεις και νέες αναζητήσεις, καθώς επίσης και θρησκευτικούς συγκρητισμούς στο τέλος του 5ου αιώνα π.Χ.

Η κατηγορία του Σωκράτη ήταν η εξής: “Ο Σωκράτης είναι ένοχος και γιατί διαφθείρει τους νέους και γιατί δεν πιστεύει στους θεούς που πιστεύει η πόλη, αλλά σε άλλες νέες θεότητες”. Δηλαδή η κατηγορία του ήταν διαφθορά και ασέβεια. Ο ίδιος ο Σωκράτης στην Απολογία του θα προσπαθήσει να αντικρούσει τις κατηγορίες, χωρίς τελικά να επιτύχει την αθώωση του¹³⁰.

Η δίκη του Σωκράτη έγινε στο δικαστήριο της Ηλιαίας. Η Ηλιαία ήταν ένα λαϊκό δικαστήριο. Η Ηλιαία εκτός από φόνους εκδίκασε ποινικές και πολιτικές υποθέσεις. Για να γίνει κάποιος δικαστής έπρεπε να είναι από τριάντα χρόνων και πάνω και τους ονόμαζαν Ηλιαστές. Οι Ηλιαστές έφταναν τις 6.000 εκ των οποίων οι 5.000 ήταν τακτικοί και οι 1000 αναπληρωματικοί. Ανάλογα με το πόσο σοβαρό ήταν το θέμα που εκδίκασαν, το Δικαστήριο εκδίκασε 501 με 2.001 δικαστές. Με βάση την πλειοψηφία λαμβάνονταν οι κατάλληλες αποφάσεις.

Όταν ο Σωκράτης παρουσιάστηκε στο δικαστήριο της Ηλιαίας εκδικάστηκε από 501 δικαστές. Αρχικά στο δικαστήριο μίλησε ο Μέλητος που υποστήριζε την κατηγορία του Σωκράτη και στην συνέχεια ο Άνυτος και ο Λύκων. Έπειτα ακολούθησε η “Απολογία” του Σωκράτη. Ο Σωκράτης αρνήθηκε την απολογία που του είχε ετοιμάσει ο Λυσίας για αυτόν τον λόγο και θέλησε να μιλήσει από καρδιάς, διότι πίστευε απόλυτα στην αθωότητά του και πως η καλύτερη απολογία είναι η ίδια του η ζωή. Μετά την “Απολογία” του Σωκράτη ακολούθησε η ψηφοφορία. Τελικά ο Σωκράτης κρίθηκε ένοχος και του επιβλήθηκε η θανατική ποινή¹³¹.

Την Απολογία του Σωκράτη συνέγραψε ένας από τους πιο γνωστούς φιλόσοφους και μαθητές του ο Πλάτωνας. Ο Πλάτωνας ήταν από τους πιο αγαπητούς του. Χωρίς τον Πλάτωνα δεν θα υπήρχε Σωκράτης. Μέσα στους διαλόγους του Πλάτωνα διασώζεται ένα μεγάλο μέρος της φιλοσοφίας του Σωκράτη (Απολογία Σωκράτους, 2001: 16).

Στο συγκεκριμένο έργο αποδίδει γραπτά μία αγόρευση σε δικαστήριο, έναν προφορικό λόγο. Αυτό το εγχείρημα έχει αρκετές δυσκολίες. Μία ομιλία εκ βάθης καρδιάς δεν διασώθηκε και δεν μεταγράφηκε ακριβώς όπως εκφωνήθηκε, γιατί κάτι τέτοιο ήταν αδύνατο να γίνει εκείνη την εποχή, διότι δεν υπήρχαν τα μέσα που σήμερα καθιστούν το έργο αυτό εύκολο. Ο Πλάτωνας όμως στην απολογία φαίνεται ότι δεν προδίδει ούτε το πνεύμα αλλά ούτε και το ήθος του δασκάλου του. Συνθέτει ένα κείμενο αξιόλογο στο οποίο προσπαθεί να αποδώσει όσο περισσότερο μπορεί με

127. *Απολογία Σωκράτους*, 40 b

128. *Απολογία Σωκράτους*, 40 c- 41 c

129. *Απολογία Σωκράτους*, 41 d- 42 a

130. Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, 2001: 12-13.

131. Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, 2001: 13.

μεγαλύτερη ακρίβεια το σωκρατικό λόγο, αν και κάποια σημεία τα αποδίδει με δικά του λόγια σύμφωνα με την γνώμη ειδικών μελετητών. Η αλήθεια είναι ότι δεν μπορούσε να απομακρυνθεί πολύ από το πνεύμα του Σωκράτη γιατί η Δίκη του αποτέλεσε σημαντικό γεγονός, είχε συζητηθεί στην Αθήνα και η φήμη είχε φτάσει και στις κοντινές πόλεις. Αυτό σημαίνει ότι πάρα πολύ γνώριζαν άμεσα ή είχαν πληροφορηθεί το περιεχόμενο της Απολογίας του στο δικαστήριο¹³².

Ο Σωκράτης όμως έμεινα για έναν μήνα στο κρατητήριο διότι γινόταν στο ιερό νησί του Απόλλωνα, την Δήλο, τα Δήλια. Οι Αθηναίοι είχαν στείλει το ένα από τα δύο ιερά πλοία τους, την Πάραλο. Σύμφωνα με το έθιμο δεν μπορούσαν να προβούν στην εκτέλεση μέχρι το πλοίο να επιστρέψει. Κατά την διάρκεια της κράτησης του ο Σωκράτης δεν ήθελε να αποδράσει παρ' όλο της προσπάθειες των φίλων του. Όπως περιγράφει ο Πλάτωνας στον Κρίτωνα, ο Σωκράτης πίστευε πως το γεγονός ότι αδικήθηκε από τους συμπολίτες του δεν αποτελούσε δικαιολογία για να διαπράξει αδικία εναντίον των νόμων της πόλης του αυτή του η κίνηση χαρακτηρίζει ουσιαστικά και την προσωπικότητα του Σωκράτη. Ήπια το κώνειο και πέθανε μέσα στο κελί του δεσμωτηρίου.

Συμπερασματικά θα λέγαμε πως ούτε η Απολογία που έγραψε ο Πλάτωνας ούτε το ανάλογο κείμενο του Ξενοφώντα μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστοι μάρτυρες για την υπεράσπιση του Σωκράτη στην Ηλιαία. Η Απολογία του Σωκράτη είχε γραφτεί από τον Λυσίας, που γράφτηκε από το σπουδαίο αυτόν λογογράφο ακριβώς για το συγκεκριμένο σκοπό να απαγγελθεί δηλαδή στο δικαστήριο, τον Θεοδέκτη από τη Φάσηλη, τον Δημήτριο τον Φληρέα, τον Θέωνα από την Αντιόχεια και τον Πλούταρχο. Κανένα από αυτά τα κείμενα δεν σώθηκε. Υπήρξαν μάλιστα και αντίθετες απόψεις, ότι δηλαδή ο Σωκράτης παρέμεινε σιωπηλός στο δικαστήριο σε όλη τη διάρκεια της διαδικασίας¹³³.

Μέσα από την Απολογία του Σωκράτη, που έγραψε ο Πλάτωνας, προβάλετε ένας άνθρωπος που βρίσκεται στην υπηρεσία της πόλης και του Θεού και που, γνωρίζοντας την άγνοιά του, πολεμάει την ψευτογνώση και την ασυδοσία των συμπολιτών του. Αφυπνίζει συνειδήσεις¹³⁴. Ο Σωκράτης χρησιμοποιώντας την διαλεκτική μέθοδο, προσπαθούσε να εξάγει από τους συνομιλητές του την αλήθεια. Αντ' αυτού όμως αποδεικνυόταν και ψευδή σοφία μερικών εκ των σοφιστών της εποχής. Γι' αυτό τον λόγο τον μίσησαν πολύ. Ίσως και να ήταν αυτός ο πραγματικός λόγος της κατηγορίας του και όχι το ότι ήταν άθεος και ότι ασκούσε διαφθορά στους νέους.

Μέσα από την Απολογία του ο Σωκράτης κάνει φανερό ότι δεν ήταν άθεος. Απλά ένιωθε ότι κατοικούσε μέσα του μία Θεότητα, ένα δαιμόνιο, που τον ακολουθούσε και τον συμβούλευε. Επίσης ο Σωκράτης τόνισε ότι στους νέους δεν ασκούσε διαφθορά αλλά μάλλον γοητεία, γιατί οι νέοι γοητεύονταν να τον βλέπουν στην αγορά να ξεσκεπάζει την ψευδή σοφία των σοφιστών και τον δημαγωγών. Με αυτόν τον τρόπο ο Σωκράτης προσέλκυσε και το ενδιαφέρον του Πλάτωνα προς το πρόσωπό του και αποτέλεσε εμπνευστής γι' εκείνον.

Η Απολογία ως προς το περιεχόμενο κινείται ανάμεσα στα δικανικά πρότυπα λόγου, στο φιλοσοφικό στοχασμό και έχει ελεγκτικό χαρακτήρα σε βαθμό που αναδειχεται τελικά ο Σωκράτης κυρίαρχος των δικαστών και δάσκαλος των ακροατών του και όλων των ανθρώπων. Η Απολογία έχει τη δομή δικανικού λόγου και πλησιάζει τους κλασικούς ρητορικούς λόγους του είδους αν δεν τους ξεπερνά¹³⁵.

Ως απολογητικός λόγος που εκφωνήθηκε σε δικαστήριο μπορεί κανείς να πει ότι συνδυάζει άριστα και τα τρία γένη του ρητορικού λόγου: του δικανικού, του επιδεικτικού και του συμβουλευτικού. Αυτά όμως δεν ήταν αρκετά να πείσουν τους δικαστές για την αθωότητα του φιλοσόφου ούτε στάθηκαν ικανά να ανατρέψουν το αρνητικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί στην Αθήνα εναντίον του. Όπως είπε και ο ίδιος ο Σωκράτης μπορεί ο καθένας να παραδεχτεί ότι όλα έγιναν κατά το θέλημα του Θεού¹³⁶. Πράγμα το οποίο τονίζει πως ο Σωκράτης δεν ήταν άθεος.

132. Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, 2001: 16-17

133. Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, 2001: 14

134. Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, 2001: 14

135. Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, 2001: 15

136. Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, 2001: 15

Το πλατωνικό κείμενο της Απολογίας του Σωκράτη ενώνει τρεις λόγους. Δομείται στους παρακάτω άξονες: Πρώτα πρώτα στην πραγματική του απολογία στους άνδρες Αθηναίους, όπου ο Σωκράτης αξιοποιεί και τον διάλογο με τον Μέλητο. Μέσα από την συζήτηση ο Σωκράτης καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο Μέλητος θεωρεί ότι οι κακοί κάνουν κακό σε εκείνους που είναι κοντά τους, ενώ η καλοί τους κάνουν καλό, και πως του Σωκράτη η αμάθεια έφτασε σε τέτοιο σημείο όπου προξενεί αυτό το μεγάλο κακό με την θέλησή του, σύμφωνα με αυτά που υποστηρίζει ο Μέλητος¹³⁷. Ο Σωκράτης μετά από αυτά λέει ότι σύμφωνα με την άποψη του Μέλητου ή δεν διαφθείρει τους νέους ή αν τους διαφθείρει αυτό συμβαίνει χωρίς την θέλησή του, επομένως ισχυρίζεται πως ο Μέλητος και στις δύο περιπτώσεις λέει ψέματα, διότι ο Σωκράτης υποστηρίζει πως αν διαφθείρει τους νέους χωρίς την θέλησή του δεν υπάρχει νόμος να φέρνει στο δικαστήριο τέτοια ακούσια σφάλματα, όπως είδαμε και παραπάνω στο κομμάτι της Απολογίας¹³⁸.

Δεύτερον στηρίζετε στην πρόταση του Σωκράτη για τιμωρία. Ο Σωκράτης πρότεινε την σίτησή του στο πρυτανείο, διότι αυτό ταίριαζε, όπως υποστήριζε ο Σωκράτης σε έναν άνθρωπο φτωχό και ευεργέτη της πόλης, που μόνη του μέριμνα είναι να προτρέπει τους συμπολίτες του στο καλό. Η άλλη τιμωρία που πρότεινε ήταν το πρόστιμο της μιας μνας. Το ποσό αυτό ανέβασαν στις 30 μνες ο Πλάτωνας, ο Κρίτωνας και άλλοι φίλοι του, που μπήκαν εγγυητές, αφού η περιουσία του Σωκράτη δεν ξεπερνούσε τις 5 μνες. Ο Σωκράτης εξήγησε στην συνέχεια ότι ένας άνθρωπος στην ηλικία του κανέναν λόγο δεν έχει να φοβάται τον θάνατο πρότεινε για τυπικούς και ειρωνικούς λόγους τα παραπάνω.

Τρίτον στηρίζεται στην περιφρόνησή του προς τους δικαστές, όσους δηλαδή του έδωσαν θετική ψήφο και θεωρεί οικείους του. Σε αυτό το σημείο υπάρχει μία φιλοσοφική θεώρηση για την αθανασία της ψυχής και καταλήγει με τον μοναδικό τρόπο που θα μπορούσε να κλείσει την απολογία του ο Σωκράτης: “*Ποιος από εμάς πηγαίνει στο καλύτερο κανείς δεν γνωρίζει – μόνον ο Θεός*”¹³⁹.

Ο Σωκράτης φαίνεται να μιλάει ενώπιον των δικαστών με γαλήνη, αταραξία και ηρεμία. Διότι ο Σωκράτης γνώριζε πολύ καλά την τύχη του, ποια είναι η αξία της ζωής και τι σημαίνει θάνατος. Πιστεύει στην αθανασία της ψυχής και συμβουλεύει τους δικαστές και τους συμπολίτες του ως ένας άνθρωπος που ξεπερνά τα όρια της απελευθέρωσης από τα δεσμά, σπάει τα δεσμά και πετάει προς την ελευθερία και την ευδαιμονία. Ο Σωκράτης δεν ικέτεψε. Μέχρι και την τελευταία στιγμή δίδασκε. Ο Σωκράτης προσπάθησε να απαλλάξει από την άγνοια τους συμπολίτες του κι εκείνοι τον σκότωσαν¹⁴⁰.

---

137. Απολογία Σωκράτους, 25 d-e

138. Απολογία Σωκράτους, 25 e- 26 a

139. Πλάτων, Απολογία Σωκράτους, 2001: 15-16

140. Πλάτων, Απολογία Σωκράτους, 2001: 17

4. Η διαλεκτική σήμερα- Η διαλεκτική ως ρητορική

4.1. Η διαλεκτική σήμερα

Η διαλεκτική σκέψη είναι μία αρκετά περίεργη δημιουργία του ανθρώπινου πνεύματος. Πέρα από τα λογικά παράδοξα και τη μεθοδολογική αχρηστία, η διαλεκτική επιβιώνει και αποτελεί θέμα αναζητήσεων και κριτικής. Η διαλεκτική έχει κερδίσει πολλούς οπαδούς χάρη στην κυριαρχική αντίληψη που την διακρίνει. Σύμφωνα με την διαλεκτική μέθοδο δεν πρέπει να παρατηρούμε τα πράγματα ως αμετάβλητες και στατικές οντότητες. Από την εποχή του Ηράκλειτου και πέρα, η αρχή του “πάντα ρει” έχει εδραιωθεί ως βίωμα του κοινού ανθρώπου. Η αρχή της διαλεκτικής φαίνεται και διαισθητικά ως ορθή προσέγγιση της πραγματικότητας. Σύμφωνα με τον Heilbronner οι δυσκολίες αναφαινόνται όταν προσπαθούμε να εξετάσουμε συστηματικά αυτήν τη διαισθητικά ορθή αντίληψη για τα πράγματα¹⁴¹.

Οι νόμοι της διαλεκτικής σύμφωνα με τον Engels είναι ο νόμος της μετατροπής της ποσότητας σε ποιότητα, ο νόμος της ενότητας των αντιθέτων και ο νόμος της διπλής άρνησης¹⁴². Όσον αφορά την εφαρμογή της διαλεκτικής, ο ορθόδοξος μαρξισμός δέχεται ότι η διαλεκτική έχει καθολική εφαρμοσιμότητα, ενώ ο ανορθόδοξος μαρξισμός πιστεύει ότι μόνο στο κοινωνικό πεδίο της σκέψης έχει εφαρμοσιμότητα. Ο Marx τον 19ο αιώνα ασχολήθηκε με την διαλεκτική. Ο Marx είχε ως δόγμα τον “διαλεκτικό υλισμό”. Δάσκαλος του ήταν ο κατ' εξοχήν φιλόσοφος της διαλεκτικής Hegel.

Ο μαρξισμός αντιμετωπίζει ένα πραγματικά μεγάλο πρόβλημα. Αν θεωρηθεί ότι η διαλεκτική εφαρμόζεται μόνο στον τομέα των ιδεών και της ανθρώπινης δράσης τότε γεννάται το ερώτημα πού βρίσκεται η αρχή της μεταβολής τους.

Ο G. Lukacs¹⁴³, ο H. Marcuse¹⁴⁴ και ο Sartre¹⁴⁵ απορρίπτουν τη διαλεκτική της ύλης και δέχονται όμως την ισχύ της στην κοινωνία. Το ίδιο υποστήριζε και ο Rudolf Schlesinger¹⁴⁶, καθώς και ο Antonio Gramsci. Ο Gramsci ασκεί κριτική στον G. Lukacs ο οποίος διαχωρίζει μεταξύ ιστορίας και φύσης και δεν υποστηρίζει την ιδέα της διαλεκτικής της φύσης¹⁴⁷. Κατά τον Gramsci, η διαλεκτική έχει αρμοδιότητα εκεί που υπάρχει ανθρώπινη δραστηριότητα, και δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε τον άνθρωπο από τη φύση μέσα στην οποία κινείται και της οποίας είναι γέννημα και αναπόσπαστο μέρος της. Ωστόσο η “οργάνωση της ύλης” είναι “ιστορικοποιημένη” από τον ίδιο τον άνθρωπο και διαμεσολαβεί η ανθρώπινη δραστηριότητα. Με άλλα λόγια, η διαλεκτική είναι

---

141. R. Heilbronner, *Marxism: For and Against*, Νέα Υόρκη, 1980: 30

142. Π. Χριστοδουλίδη “Έχει η διαλεκτική θέση στην επιστήμη;”, Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, Μάιος 1985: 146-161

143. G. Lukacs, *Geschichte und Klassenbewusstsein* (1923), επανέκδοση Luchterhand, Darmstadt 1983, σ. 59-64

144. H. Marcuse, *Reason and Revolution*, Beacon Press, Βοστώνη 1960, Εισαγωγή

145. J.-P. Sartre, *Critique de la raison dialectique*, Gallimard, Παρίσι 1960, σ. 337 και “Matérialisai et revolution” στη Situations III. Gallimard. Παρίσι 1949, σ. 146

146. R. Schlesinger, *Marx, his Time and Ours*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο 1950, σ. 27 και 36

147. Antonio Gramsci, *Quaderni del carcere*, κριτική έκδοση με επιμέλεια του V. Gerratana, Einaudi, Τορίνο 1975, σ. 1449

ιστορική, ακόμη και αν νοήσουμε τον άνθρωπο μέρος της φύσης¹⁴⁸. Αυτή είναι η θέση του Gramsci καθώς και άλλων ετερόδοξων μαρξιστών του εικοστού αιώνα, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι μοναδικό πεδίο εφαρμογής της διαλεκτικής είναι η κοινωνία και η ανθρώπινη ιστορία, όχι η φύση στο σύνολό της.

Ο Marx υποστηρίζει ότι ο νόμος της διαλεκτικής για την μετατροπή της από ποσότητας σε ποιότητα αποτελεί τη βάση της μοριακής θεωρίας στη Χημεία και ότι η διαλεκτική εφαρμόζεται και στις φυσικές επιστήμες¹⁴⁹.

Ο Engels βλέπει τη διαλεκτική ως πρώτο και βασικό νόμο της φυσικής κίνησης¹⁵⁰, στην βιολογία και στα μαθηματικά. Στην φυσική κίνηση πιστεύει ότι η αντίθεση μεταξύ σκότους- φωτός είναι μία επιβεβαίωση της διαλεκτικής, όπως είναι και η αντίθεση μεταξύ θετικών και αρνητικών πόλων στον ηλεκτρισμό¹⁵¹. Στην βιολογία δίνει το παράδειγμα του σκουληκιού. Το σκουλήκι που, όταν κοπεί στα δύο, ο πρωκτός μετατρέπεται σε στόμα και αντιστρόφως, αναπαράγοντας έτσι «θετικούς» και «αρνητικούς» πόλους και συγχρόνως αντιστρέφοντας τους ρόλους τους¹⁵². Στα μαθηματικά θεωρεί ότι η εξίσωση $A1/2 \sqrt{A}$ αποτελεί αντίφαση, εφόσον παρουσιάζει μία ρίζα ως δύναμη ενός αριθμού¹⁵³. και ότι ο πολλαπλασιασμός του -α με τον εαυτό του επίσης επιβεβαιώνει την ισχύ της διαλεκτικής διότι οδήγησε σε μία ανώτερη σύνθεση¹⁵⁴.

Όπως μπορούμε να αντιληφθούμε την διαλεκτική εκτός από την φιλοσοφία μπορούμε να την συσχετίσουμε με τις φυσικές επιστήμες, δηλαδή την φυσική, την βιολογία, τα μαθηματικά και όπως είδαμε παραπάνω και με την χημεία. Όπως παλιά η διαλεκτική βασιζόταν στα μαθηματικά έτσι και σήμερα. Ο Λένιν υποστηρίζει, ότι η διαλεκτική χρησιμεύει για να εκφράσει την κίνηση. Η κίνηση σύμφωνα με τον Λένιν δεν μπορεί να εκφραστεί από την κοινή σκέψη χωρίς να την παραμορφώσει¹⁵⁵.

4.1.1. Η διαλεκτική του Hegel και η κριτική της από τον Marx και τον Karl Popper

Η διαλεκτική του Hegel είναι αντικειμενική, διότι ο Hegel αντιλαμβάνεται τις κατηγορίες του Λόγου ως οντότητες που αυτο-αγωγούνται. Η διαλεκτική είναι ο ρυθμός των εννοιών που μεταβάλλονται. Οι έννοιες περιλαμβάνουν και τα υλικά αντικείμενα. Τα υλικά αντικείμενα είναι “έννοιες”. Το Είναι ανάγεται σε γίνεσθαι και η διαλεκτική αποτελεί απεικόνιση της αυτοδυναμικής του τελευταίου.

Η διαλεκτική πορεία είναι “αντικειμενική” διότι η έννοια μεταβάλλεται μέσα από την αυτοκίνησή της και επειδή η αυτοκίνησή της αυτή σημαίνει την άρνηση από την ίδια. Όπως υποστηρίζει ο Hegel, αν πραγματικός κόσμος είναι μία υλοποίηση της έννοιας, η κίνηση του

148. Antonio Gramsci, *Quaderni del carcere*, κριτική έκδοση με επιμέλεια του V. Gerratana, Einaudi, Torino 1975, σ. 1419-1420 και σ. 1491-1492

149. *Das Kapital*, I, σ. 327

150. *Dialektik des Natur*, MEW, τ. 20, σ. 356

151. *Dialektik des Natur*, MEW, τ. 20, σ. 547

152. *Dialektik des Natur*, MEW, τ. 20, σ. 486

153. Herrn Eugen Dührings *Umwälzung der Wissenschaft (Anti-Dühring)* (1875), MEW, τ. 20, σ. 113

154. Herrn Eugen Dührings *Umwälzung der Wissenschaft (Anti-Dühring)* (1875), MEW, τ. 20, σ. 127

155. V. I. Lenin, *Квопросу диалектике*, 'Απαντα (ρωσ. έκδ.), Μόσχα 1973, τ. 29, σ. 316-317, 298-303

κόσμου και η πορεία της ισοδυναμεί με το ιστορικό γίνεσθαι. Ο Hegel επαναλαμβάνει την ιδέα ότι το πνεύμα γίνεται αντικείμενο εφόσον είναι κίνηση. Η διαλεκτική, είναι η ίδια η ψυχή που προβάλλει οργανικά προς τα έξω τα κλαριά και τους καρπούς του¹⁵⁶. Επίσης η διαλεκτική έχει θεολογικές ρίζες. Αντίθετα από τον Hegel, ο Kant δεν ενδιαφέρετε για την επιστροφή στο θεοκρατούμενο μοντέλο ως τη μεταφυσική βάση της διαλεκτικής, που υποχωρεί με την κατακύρωση του περιστασιακού από τον εμπειρισμό. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο Kant είναι το πως να ξεπεράσει το δίλημμα που έχει μεταξύ εμπειρισμού και την a priori γνώση ορισμένων κατηγοριών σκέψης¹⁵⁷.

Κατά τον Hegel ο νους έχει ως αντικείμενο την ίδια τη σκέψη εφόσον έχουμε την ικανότητα να σκεφτόμαστε. Δηλαδή τη σκέψη ως Απόλυτο. Η εξέλιξη του πνεύματος, η πορεία του προς το Απόλυτο, δεν θα μπορούσε να είναι ξέχωρη από την πνευματική δραστηριότητα. Δεν δημιουργήθηκε τυχαία η πραγματοποιημένη, ή αλλιώς αντικειμενική σκέψη, η οποία είναι δημιουργία του σκεπτόμενου νου και απόρροια του Λόγου η οποία έχει το Απόλυτο ως αντικείμενο¹⁵⁸. Αυτό το στοιχείο της διαλεκτικής είναι συνδεδεμένο με μία λογική της ιστορίας, εφόσον το Είναι ανάγεται σε γίνεσθαι και το όλον σε αναπτυσσόμενο όλον. Ο J. G. Merquior εντοπίζει την πρωτοτυπία του Hegel ως θεολογικού στοχαστή¹⁵⁹. Η θεωρία του Hegel διαφέρει στο ότι είναι μία σύνδεση ιστορία με φιλοσοφία (ιστοριοσοφία, σύμφωνα με την ορολογία που χρησιμοποιεί ο Hegel).

Το κύριο πρόβλημα του Marx, όσον αφορά την μαρξιστική διαλεκτική, είναι ότι το διαλεκτικό σχήμα αποστασιοποιείται από τη σκέψη μέσα από την ιδέα της αυτο-παραγωγής των εννοιών. Η σκέψη είναι μία ανθρώπινη δραστηριότητα η οποία μπορεί να παρατηρηθεί. Σύμφωνα με τον Marx αν κάποιος προσπαθήσει να τη μυθοποιήσει, ξεπέφτει σε ένα είδος μυστικισμού. Ο μυστικισμός κατηγορεί τον Hegel ότι έκανε το λάθος να θεωρεί το πραγματικό “ως αποτέλεσμα της σκέψης που συγκεντρώνεται στον εαυτό της, εμβαθύνει στον εαυτό της και κινείται μόνη της”¹⁶⁰.

Η διαλεκτική του Hegel είναι κατά τον Colletti μία ταυτοεταίρολογία¹⁶¹. Ο Hegel θεωρεί ότι το Άπειρο περιέχει και το Πεπερασμένο μέσα του. Όπως υποστηρίζει ο Hegel, ακολουθώντας τον Spinoza, επειδή ο ορισμός κάθε πεπερασμένου πράγματος είναι άρνηση όλων των άλλων το καθετί είναι ενότητα όντος και μη όντος. Αυτήν την ενότητα ο Hegel την ταυτίζει με το Λόγο. Ο Λόγος είναι μία αρχή που συνίσταται στη συνύπαρξη στο νου δύο εναλλακτικών οντοτήτων. Συγχρόνως όμως είναι και η μοναδική πραγματικότητα. Επομένως, σύμφωνα με τον Colletti, ο Λόγος είναι ο αρχικός Λόγος, ο Θεός, από τον οποίο αντλούν την ουσία τους τα πράγματα. Η αδυναμία του Hegel κατά τον Colletti συνίσταται στο γεγονός ότι εφόσον ο Λόγος είναι συνολικότητα που περιλαμβάνει το Είναι και το μη Είναι δεν μπορεί να καταργήσει τη νόηση (Verstand) που νοεί το Λόγο¹⁶². Λόγος είναι, με άλλα λόγια, το αντικείμενο σκέψης του Λόγου, εφόσον ο παν-λογισμός του Hegel περιλαμβάνει τα πάντα στον (διαλεκτικό) Λόγο.

Ο Colletti υποστηρίζει πως αν θελήσει κανείς να ανακαλύψει τον “λογικό πυρήνα” στη φιλοσοφία του Hegel, πράγμα το οποίο επιδίωκε ο Marx, και να τον απαλλάξει από το “μυστικιστικό του κέλυφος”¹⁶³, πρέπει να καταργηθεί η ενότητα της μυστικιστικής ολότητας του Λόγου. Πράγμα το οποίο θα επιφέρει και την κατάργηση της διαλεκτικής¹⁶⁴. Ο Marx δεν ήθελε να αποστασιοποιήσει το Λόγο. Η “αναστροφή” της διαλεκτικής του Hegel που πραγματοποιεί, έχει την

156. R. Plant, *Hegel, Allen and Unwin*, Λονδίνο 1973: 141

157. *The Philosophy of Enlightenment, Princeton University Press*, Princeton N. J. 1951: 98

158. *Vorrede zur Phänomenologie des Geistes*, σ. 50

159. J. G. Merquior, *Western Marxism*, Paladin Books, Λονδίνο 1986: 13

160. Karl Marx, “*Einleitung zur Kritik der politischen Oekonomie*” (Εισαγωγή στην κριτική της πολιτικής οικονομίας), 1859

161. L. Colletti, *Il marxismo e Hegel, Laterza*, Μπάρι 1969, τ. II, σ. 196-197

162. L. Colletti, *Il marxismo e Hegel, Laterza*, Μπάρι 1969, τ. II, σ. 198-199

163. Karl Marx, *Das Kapital*, τ. I, Επίλογος στη 2η γερμανική έκδοση MEW, τ. 23, σ. 27

164. L. Colletti, *Il marxismo e Hegel, Laterza*, Μπάρι 1969, τ. II, σ. 210

έννοια ότι η αντίφαση είναι *in re* (= μέσα στα πράγματα, σε κάθε κίνηση, σε κάθε αυτο-κινούμενη οντότητα) και όχι αφηρημένη.

Ο Hegel υποστηρίζει ότι οι νόμοι της διαλεκτικής μεταλλαγής βρίσκονται στην αυτο-κίνηση της έννοιας. Σε αυτή του την άποψη πάει ενάντια ο Marx υποστηρίζοντας πως οι νόμοι της διαλεκτικής μεταλλαγής δεν βρίσκονται στην αυτο-κίνηση της έννοιας αλλά στην ανθρώπινη δράση ή και στη φύση¹⁶⁵. Ο Marx δεν έκανε τίποτε άλλο από το να αναστρέψει τη διαλεκτική του Hegel και να την βάλει να σταθεί στα πόδια της, όπως ο ίδιος έλεγε, για να αποκαλυφθεί “ο ορθολογικός πυρήνας μέσα στο μυστικιστικό κέλυφος”¹⁶⁶, όπως επισημάναμε παραπάνω.

Ο Marx χρησιμοποιεί τη διαλεκτική χωρίς να προβληματιστεί σχετικά με τις προϋποθέσεις της αναστροφής που επιχειρήσε. Πιστεύει ότι, για παράδειγμα, ο καπιταλισμός γεννά την άρνησή του, που είναι “η άρνηση της άρνησης”, εφόσον ο καπιταλισμός “αρνείται” καταργεί την ατομική ιδιοκτησία, η οποία βασίζεται στην εργασία του ιδιοκτήτη, και μετέπειτα καταργείται και ο ίδιος μέσα από τη λειτουργία των νόμων της δικής του εξέλιξης¹⁶⁷.

Η κριτική του Popper¹⁶⁸ έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, πέρα από το γεγονός ότι δεν έχει μεγάλη πρωτοτυπία. Ο Popper δέχεται το σχήμα θέση- αντίθεση- σύνθεση στην επιστήμη. Το μόνο που αρκεί είναι να γνωρίζουμε ότι η πρόοδος της σύνθεσης εξασφαλίζεται με την εξεύρεση και απαλοιφή των αντιφάσεων και όχι με την ενθάρρυνσή τους¹⁶⁹. Όσοι δεν το βλέπουν αυτό, και αντίθετα πιστεύουν σε μία “διαλεκτική λογική” που περιέχει αντιφάσεις, δεν καταλαβαίνουν ότι η απόρριψη του νόμου της αντίφασης μας επιτρέπει να παραγάγουμε από δύο αντιφατικές προτάσεις οποιαδήποτε πρόταση¹⁷⁰.

Οι οπαδοί της “διαλεκτικής λογικής” μπορούν να αντιτάξουν ότι μόνο στα πλαίσια της τυπικής λογικής ισχύει αυτός ο συμπερασμός και ότι η “διαλεκτική λογική” επιτρέπει την αντίφαση, η οποία οδηγεί στην ανακάλυψη μιας “υλικής αντίφασης” και όχι σε οποιαδήποτε συμπεράσματα.

Η σχέση κρίσης του καπιταλισμού/τεχνολογικής του ανάπτυξης είναι διαλεκτική δεν μας βοηθάει σε τίποτα στο να καθορίσουμε τον τρόπο εκδήλωσης αυτής της σχέσης ή να προβλέψουμε τα στάδια από τα οποία θα διέλθει η κρίση κλπ. Στο έργο του G. A. Cohen τονίζεται η μη χρησιμότητα της διαλεκτικής σχετικά με τη θεωρία της ιστορίας του Marx, η οποία αποτελεί τη νεότερη και σθεναρότερη υποστήριξη της θεωρίας του Marx κατά κοινή ομολογία. Στο έργο αυτό απορρίπτεται η διαλεκτική εξήγηση των φαινομένων¹⁷¹. Ο Cohen εισάγει την εννοιολογική διάκριση μεταξύ υλικών και τις κοινωνικών ιδιοτήτων ορισμένων υποκειμένων. Επίσης εξηγεί πώς, σύμφωνα με τον Marx, ένας νέγρος είναι δούλος υπό ορισμένες συνθήκες, αλλά όχι πάντοτε¹⁷². Ο Cohen γράφει ότι “γι’ αυτούς που προτιμούν τη διαλεκτική γλώσσα, αυτό σημαίνει ότι ένας νέγρος είναι αλλά και δεν είναι δούλος. Αλλά αυτές είναι διφορούμενες εξηγήσεις. Η σωστή μέθοδος είναι να οριστεί η διάκριση του Marx όσο το δυνατόν σαφέστερα”¹⁷³.

Η διαλεκτική χρησιμοποιείται ως τρόπος θεμελίωσης, πολιτικών κυρίως, επιχειρημάτων, και όχι μόνο, σύμφωνα με την έκφραση του H. Albert, ως “ανοσοποιητικό τέχνασμα”, δηλαδή για να

165. From Hegel to Marx (1950), Ann Arbor, Michigan, 1976, σ. 62

166. K. Marx-F. Engels, Werke, Dietz Verlag, Βερολίνο 1981-1983 τ. 23, σ. 27

167. K. Marx-F. Engels, Werke, Dietz Verlag, Βερολίνο 1981-1983 τ. 23, σ. 791

168. K. R. Popper, “What is Dialectic?”, Conjectures and Refutations, Routledge and Kegan Paul (1963), 4η αναθεωρημένη έκδοση 1972, σ. 312-335

169. K. R. Popper, “What is Dialectic?”, Conjectures and Refutations, Routledge and Kegan Paul (1963), 4η αναθεωρημένη έκδοση 1972, σ. 315-317

170. K. R. Popper, “What is Dialectic?”, Conjectures and Refutations, Routledge and Kegan Paul (1963), 4η αναθεωρημένη έκδοση 1972, σ. 317-321

171. G. A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History. A Defence*, Οξφόρδη 1978. Βραβείο Isaac Deutscher 1978

172. K. Marx, “*Lohnarbeit und Kapital*”, N.R.Z., Απρίλιος 1849, MEW, τ. 6, σ. 407

173. G. A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History. A Defence*, Οξφόρδη 1978. Βραβείο Isaac Deutscher 1978: 89

περισωθεί η θεωρία αν απειλείται από αναίρεσή της από την ετυμηγορία των γεγονότων¹⁷⁴.

Η διαλεκτική δεν χρησιμοποιεί την πολιτική ασάφεια και ούτε μόνο πολιτικοί την καλλιεργούν. Την δέχονται και ορισμένοι επιστήμονες, όπως ο οικονομολόγος Nicholas Georgescu-Roegen, ο οποίος τονίζει ότι πρέπει να δεχτούμε την ιδέα μιας διαλεκτικής ασάφειας που “διαχωρίζει μία διαλεκτική έννοια από μία άλλη”¹⁷⁵. Έτσι μπορεί κάτι να είναι Α και συγχρόνως όχι Α. Αυτό κατά τον Nicholas Georgescu-Roegen στηρίζεται στις υποκειμενικές δυσκολίες που έχουμε στο να αποφασίσουμε αν κάτι ισχύει ή αν δεν ισχύει¹⁷⁶.

Τόσο στο μαρξιστικό στρατόπεδο ο Μάο, όσο και μεταξύ μη μαρξιστών όπου συγκαταλέγεται και ο Georgescu-Roegen, ο οποίος θεωρεί ότι ο δεύτερος νόμος της θερμοδυναμικής λειτουργεί “διαλεκτικά”, υποστηρίζεται μέχρι τις μέρες μας κάποιο είδος διαλεκτικής της ύλης, κάπως αβασάνιστα και ανεξέταστα, χωρίς να συνειδητοποιείται ούτε ότι στη φύση δεν υπάρχουν πάντα και παντού πολιτικά αντίθετα ούτε ότι η ιδέα μιας διαλεκτικής λογικής είναι εντελώς αστήρικτη.

4.2. Η διαλεκτική ως ρητορική

Τον συσχετισμό της διαλεκτικής με την ρητορική τον έχει επισημάνει ο Αριστοτέλης. Ο Αριστοτέλης υποστήριζε ότι η διαλεκτική και η ρητορική είναι μία ουδέτερη τέχνη και μπορεί να διαπραγματεύεται και τις δυο θέσεις σε ένα οποιοδήποτε ζήτημα που ενδεχομένως θα προκύψει. Κατά βάση στηρίζετε σε γνώσεις άλλων γνωστικών αντικειμένων και έχει ως στόχο να καθορίσει τι είναι νόμιμο, συμφέρον, δίκαιο και έντιμο¹⁷⁷. Η ρητορική βασίζεται κατά κύριο λόγο στο διαλεκτικό συλλογισμό. Ο Αριστοτέλης θεωρεί τον διαλεκτικό συλλογισμό ως τη μέθοδο με την οποία ο νους μπορεί να συλλογιστεί για κάθε ζήτημα¹⁷⁸.

Πρωτοπόρος της διαλεκτικής τέχνης είναι ο σοφιστής Πρωταγόρας, ο οποίος τόνιζε από την μία την υπερτίμηση της ανθρώπινης γνώσης και από την άλλη αναγνώριζε ότι γύρω από κάθε θέμα αναπτύσσονται αντίθετες απόψεις. Ο Πρωταγόρας ήταν επίσης ο πρώτος που θέσπισε αγώνες λόγων¹⁷⁹, καθιερώνοντας τη διαλεκτική αντιπαράθεση σε θεσμική διάσταση. Στόχος της ήταν η ισοδυναμία των επιχειρημάτων με την παράλληλη δημιουργία ενός γνωσιολογικού αδιεξόδου. Η διαλεκτική υπήρξε βασικό στοιχείο της σοφιστικής τέχνης¹⁸⁰.

Άλλοι φιλόσοφοι που ασχολήθηκαν με την διαλεκτική ήταν ο Ζήνων ο Ελεάτης, ο Σωκράτης ο οποίος την εξίσωσε με την μαιευτική μέθοδο, ο Πλάτωνας ο οποίος τη θεώρησε ως μέθοδο την οποία μπορεί κάποιος να την προσεγγίσει και να γνωρίζει ιδέες. Ο όρος διαλεκτική

174. Marktsoziologie und Entscheidung's Logik, Neuwied und Berlin, Luchterhend 1967: 149, 227, 309, 341

175. N. Georgescu-Roegen, The Entropy Law and the Economic Process, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1976, σ. 46

176. N. Georgescu-Roegen, The Entropy Law and the Economic Process, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1976: 14,47

177. Kennedy, *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, 2000:17

178. Τριαντάρη-Μαρά, *Βασικές αρχές της Αριστοτελικής λογικής*, Θεσσαλονίκη 2006: 82-83

179. Διογένης Λαέρτιος, *Vitae Philosophorum*, IX, 50 κ.ε

180. P. Moraux, “La Joute Dialectique d' apres le VIII livre”, *Aristotle on Dialectic. The Topicw, Symposium Aristotelicum 3*, Oxford, 1968: 294-245, Κ. Π. Ακριβός, *Η Περιπέτεια του ερωτήματος στον Αριστοτέλη*, Αθήνα 2007: 267-268

χρησιμοποιήθηκε ως ισοδύναμος όρος με αυτόν της λογικής από τον Πλάτωνα και από τον Αριστοτέλη. Οι σοφιστές χρησιμοποίησαν την διαλεκτική ως μέθοδο της ρητορικής τέχνης¹⁸¹.

Ο Αριστοτέλης συνέδεσε την διαλεκτική με την ρητορική θεωρώντας τες μεθόδους. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη οι διαφορές διαλεκτικής- ρητορικής είναι δύο: Η διαλεκτική ασχολείται με γενικά και αφηρημένα ερωτήματα, ενώ η ρητορική με συγκεκριμένες υποθέσεις. Η διαλεκτική λαμβάνει τη μορφή ερωταπαντήσεων, ενώ η ρητορική χρησιμοποιεί ανεπτυγμένους επίσημους λόγους¹⁸². Όπως μπορούμε να αντιληφθούμε οι διαφορές διαλεκτικής- ρητορικής είναι πολύ μικρές.

Η διαλεκτική μέσα από την εφαρμογή των ερωταπαντήσεων οδηγεί στην ερμηνευτική και μεταβαίνοντας από το φανερό προς το αφανέρωτο νόημα, οδηγείται από την επιφάνεια στο βάθος¹⁸³. Στη συγκεκριμένη ερμηνευτική πορεία ο ερμηνευτής πρέπει να έχει λεκτική, υφολογική δυνατότητα, να είναι γνώστης των λεκτικών σχημάτων και να προσαρμόζεται στην φύση του αντικειμένου ή προσώπου.

Η διαλεκτική είναι πολύ αναγκαία σήμερα αν λάβει κανείς στα υπόψιν του ότι ο Σωκράτης μέσα από τον διάλογο βοηθούσε τους μαθητές του να συνειδητοποιήσουν την αλήθεια για τον εαυτό τους κάνοντας τους απλοϊκές ερωτήσεις¹⁸⁴. Αυτή η μορφή διαλεκτικής ισοδυναμεί με την πνευματική- ψυχική συνάντηση και συζήτηση μεταξύ δύο προσώπων. Η διαλογική λειτουργία αποτελεί από την μία πειθάρχηση του σκέπτεσθαι στους κανόνες λογικής και από την άλλη μια ανώτερη γνωστική διαδικασία, έχοντας ως στόχο τη διασάφηση εννοιών και τη λύση προβλημάτων¹⁸⁵. Η διαλεκτική είναι μία μέθοδος έρευνας του ίδιου μας του εαυτού καθώς και τον άλλον. Η διαλεκτική είναι η αυτοαποκάλυψη και η ενεργοποίηση των πνευματικών ιδιοτήτων του άλλου. Επίσης είναι και η ανάπτυξη δεξιοτήτων μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται ως πρώτη και βασική η δεξιότητα της διαδραστικής επικοινωνίας. Στην επικοινωνία κορυφώνεται η σύνδεση διαλεκτικής και ρητορικής¹⁸⁶

---

181. Θ. Πελεγρίνης, *Λεξικό της Φιλοσοφίας, Οι έννοιες, οι θεωρίες, οι σχολές, τα ρεύματα και τα πρόσωπα/εξάγλωση ορολογία*, 2004: 159

182. Kennedy, *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, 2000: 92

183. Μιχαηλίδης, *Διαλεκτική και ερμηνευτική, στο Η Διαλεκτική*, Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία: Κ. Βουγιούρης 1988: 374- 375, 381

184. Δελλής, *Φιλοσοφική συμβουλευτική. Η Φιλοσοφία ως θεραπεία*. Αθήνα 2005: 39

185. Κωσταράς, *Η διαλεκτική της υπέρθεσης. Στο Η Διαλεκτική*. 1988: 148

186. Τριαντάρη, *Διαπολιτισμική ρητορική και Διαλεκτική συμβουλευτική. Στο Επιστήμες Αγωγής*. 2011: 111- 112

Επίλογος

Στα είκοσί του χρόνια, το 400 π.Χ., ο Πλάτων γνώρισε τον Σωκράτη ο οποίος επηρέασε την φιλοσοφική πορεία του Πλάτωνα. Ο Πλάτωνας μετά τον θάνατο του αγαπημένου του δασκάλου, Σωκράτη, παραιτήθηκε από την ενεργό συμμετοχή του στα κοινά και έστρεψε το ενδιαφέρον του στην φιλοσοφία. Ο Πλάτωνας ασχολήθηκε κατά κύριο λόγο με την διαλεκτική μέθοδο. Την διαλεκτική μέθοδο την χρησιμοποιούσε και ο Σωκράτης. Ο Πλάτωνας όμως πήρε την διαλεκτική του Σωκράτη και την εξέλιξε και την έκανε να έχει επιστημονικό λόγο.

Πρωτοπόρος της διαλεκτική τέχνης είναι ο σοφιστής Πρωταγόρας, ο οποίος τόνιζε από την μία την υπερτίμηση της ανθρώπινης γνώσεις και από την άλλη αναγνώριζε ότι γύρω από κάθε θέμα αναπτύσσονται αντίθετες απόψεις. Άλλοι φιλόσοφοι που ασχολήθηκαν με την διαλεκτική ήταν ο Ζήνων ο Ελεάτης, ο Σωκράτης ο οποίος την εξίσωσε με την μαιευτική μέθοδο, ο Πλάτωνας ο οποίος τη θεώρησε ως μέθοδο την οποία μπορεί κάποιος να την προσεγγίσει και να γνωρίζει ιδέες. Ο όρος διαλεκτική χρησιμοποιήθηκε ως ισοδύναμος όρος με αυτόν της λογικής από τον Πλάτωνα και από τον Αριστοτέλη.

Ο Σωκράτης χρησιμοποιούσε την διαλεκτική μέθοδο για να “ελέγχει” τους υπόλοιπους σοφιστές της εποχής του. Πήγαινε στις πλατείες και με απλοϊκές ερωτήσεις προσπαθούσε να βγάλει από μέσα τους την αλήθεια. Επειδή όμως ο Σωκράτης με αυτή του την πράξη “ξεσκεπάζε” πολλούς σοφιστές, μετά αυτοί τον μισούσαν. Αυτός ίσως να ήταν και ο πραγματικός λόγος που καταδίκασαν τον Σωκράτη σε θάνατο και όχι το ότι ήταν άθεος και διέφθειρε τους νέους.

Ο Σωκράτης στην Απολογία του μας εξηγεί ότι δεν ήταν άθεος. Απλά υπήρχε μία θεότητα, ένα δαιμόνιο, που κατοικούσε μέσα του και τον συμβούλευε. Επίσης οι νέοι επειδή έβλεπαν τον τρόπο με τον οποίο ξεσκεπάζει την ψευδή σοφία των δημαγωγών, γοητεύονταν από αυτό και τον ακολουθούσαν. Οπότε ο Σωκράτης μάλλον γοητεία ασκούσε στους νέους και όχι διαφθορά.

Ο Σωκράτης πολύ χαρακτηριστικά είχε πει στην Απολογία του ότι: *“μακάρι να ήταν ο μόνος που ασκούσε διαφθορά στους νέους και όλοι οι υπόλοιποι να τους προέτρεπαν στο καλό. Αν ήταν ο μόνος που τους διέφθειρε τότε οι νέοι θα ήταν ευτυχισμένη. Αλλά και πάλι αν τους διέφθειρε το έκανε ακούσια”*. Οπότε, σύμφωνα με τον Σωκράτη δεν μπορεί κανείς να κατηγορήσει κάποιον για κάτι που το έκανε χωρίς την θέλησή του¹⁸⁷.

Η μέθοδος της διαλεκτικής όμως χρησιμοποιείτε και σήμερα. Χρησιμοποιήθηκε τον 19ο αιώνα από το Marx και τον κατ' εξοχήν δάσκαλο της διαλεκτικής τον Hegel. Ο Marx υποστηρίζει ότι ο νόμος της διαλεκτικής για την μετατροπή της από ποσότητα σε ποιότητα αποτελεί τη βάση της μοριακής θεωρίας στη Χημεία και ότι η διαλεκτική εφαρμόζετε και στις φυσικές επιστήμες. Ο Hegel υποστηρίζει ότι οι νόμοι της διαλεκτικής μεταλλαγής βρίσκονται στην αυτο-κίνηση της έννοιας.

Εν κατακλείδι, η διαλεκτική συγγέεται και με την ρητορική. Τον συσχετισμό διαλεκτική-ρητορική τον έκανε ο Αριστοτέλης. Ο Αριστοτέλης θεωρεί τον διαλεκτικό συλλογισμό ως τη μέθοδο όπου ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να σκεφτεί σωστά για κάθε ζήτημα που θα του προκύψει και να πράξει με τον καλύτερο τρόπο.

Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Σωκράτης έπαιξε κυρίαρχο ρόλο στην εξέλιξη του Πλάτωνα και πως τελικά υπήρξε ο εμπνευστής του. Χωρίς τον Σωκράτη δεν θα

---

187. Απολογία Σωκράτους

υπάρχει Πλάτωνας και χωρίς τον Πλάτωνα δεν θα υπάρχει ο Σωκράτης. Άμα ο Πλάτωνας δεν είχε δάσκαλο τον Σωκράτη, δεν θα είχε γνωρίσει την διαλεκτική του μέθοδο και άμα δεν είχε γνωρίσει την διαλεκτική μέθοδο ίσως να μην μπορούσε να προσδιορίσει την ιδέα του αγαθού, η οποία έχει τις βάσεις της στην διαλεκτική μέθοδο. Ο Σωκράτης υπήρξε ο κύριος εμπνευστής όλης της φιλοσοφικής πορείας του Πλάτωνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αυγελής Ν, (2005) *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Αρχ. Κουτσούρης
- Βουδούρης Κ.Ι., (1998) “*Η εγκυρότητα και τα όρια του διαλεκτικού λόγου*”. Η Διαλεκτική. Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία. Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (Σεπτέμβριος 1996). Αθήνα: Ι.Κ. Βουδούρης
- Γεωργούλης Κ.Δ., (1939) *Πλάτωνος Πολιτεία*, Αθήνα
- Δελλής Ι., (2005) *Φιλοσοφική συμβουλευτική. Η Φιλοσοφία ως “θεραπεία”*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός
- Καρασμάνης Β., (1998) “*Η διαλεκτική μέθοδος και το επιχείρημα της “Πολιτείας” του Πλάτωνα*”. Η Διαλεκτική. Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία. Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (Σεπτέμβριος 1996). Αθήνα: Ι. Κ. Βουδούρης
- Κύρκος Β., (1980-1981) “*Ο Αριστοτέλης και οι Μεγαρικοί*”. Φιλοσοφία, τ. 10-11
- Κωσταράς Γ., (1988) *Η διαλεκτική της υπάρξεως. Στο Η Διαλεκτική*. Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία: Κ. Βουδούρης
- Μιχαηλίδης Κ.Π., (1988) *Διαλεκτική και ερμηνευτική. Στο Η Διαλεκτική*. Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία: Κ. Βουδούρης
- Μουτσόπουλος Ε., (1967) *Αι ηδοναί. Φαινομενολογική έρευνα ενίων προνομιούχων συνειδησιακών καταστάσεων*. τ. Ι. Θεσσαλονίκη: Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής,
- Πελεγρίνης Θ., (2006) *Λεξικό της Φιλοσοφίας. Οι Έννοιες, οι θεωρίες, οι Σχολές, τα Ρεύματα, και τα Πρόσωπα/Εξάγλωση Ορολογία*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα
- Πλάτων, (2001) *Απολογία Σωκράτους*, Θεσσαλονίκη: Εκδοτική Θεσσαλονίκης. ΒΙΒΛΙΟ...βάρδια
- Τριαντάρη- Μαρά, (2006) *Βασικές Αρχές της Αριστοτελικής λογικής*. Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλης
- Τριαντάρη Σ., (2011) “*Διαπολιτισμική Ρητορική*” και “*Διαλεκτική Συμβουλευτική*” στην *εκπαίδευση*. Από το Επιστήμες Αγωγής τ. 3. Κρήτη: Πανεπιστήμιο Κρήτης Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.
- Τριαντάρη Σ., (2005) *Ιστορία της Φιλοσοφίας. Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*. τ. Α'. Έκδοση β'. Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλη
- Τσέλλερ-Νέστλε, (1990) *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*. 13 έκδ. Μτφρ. Χ. Θεοδωρίδη. Αθήνα: Εστία

- Φωτεινής Α.Π., (1998) *Η διαχρονικότητα της θεωρίας της γνώσεως του Πλάτωνος*. Θεσσαλονίκη: Ερωδιός
- Χριστοδουλίδη, (Μάιος 1985) “*Έχει η διαλεκτική θέση στην επιστήμη;*”, Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση
- Albert H. (1967), *Marktsoziologie und Entscheidungslogik*, Luchterhand, Neuwied und Berlin
- Cassirer E. (1951), *The Philosophy of the Enlightenment*, Princeton University Press, Princeton, Νέα Υόρκη, αγγλική μετάφραση του *Die Philosophie der Aufklärung*, Mohr, Tübingen 1932
- Cohen G. A. (1978), *Karl Marx’s Theory of History*, Oxford University Press, Οξφόρδη
- Colletti L. (1969), *Il marxismo e Hegel*, Laterza, Μπάρι, 2 τόμοι
- Georgescu-Roegen N. (1976), *The Entropy Law and the Economic Process*, Harvard U. P. Cambridge, Mass
- Graeser A., (1993) *Die Philosophie der Antike*, τομ: II, Munchen
- Gramsci Antonio, (1975) *Quaderni del carcere*, 4 τόμοι, κριτική έκδοση με επιμέλεια του Valentino Gerratana, Einaudi, Τορίνο
- Heilbrunner R., *Marxism: For and Against*, W. W. Norton, Νέα Υόρκη
- Hook Sidney, (1976) *From Marx to Hegel (1950)*, Ann Arbor, Μίσιγκαν
- Kennedy G., (2000) *Ιστορία της κλασικής ρητορικής*. Μτφρ. Ν. Νικολούδης. Αθήνα: Παπαδήμας
- Lenin V. I. (1973), *Polnoe Sobranie Sotchinanii (Άπαντα)*, Μόσχα
- Karl Marx, *Das Kapital*, τ. I, Επίλογος στη 2η γερμανική έκδοση, Marx Karl και Engels Friedrich (1978-83), *Werke (MEW)*
- Karl Marx, (1859) “*Einleitung zur Kritik der politischen Oekonomie*” (Εισαγωγή στην κριτική της πολιτικής οικονομίας)
- K. Marx, (Απρίλιος 1849) “*Lohnarbeit und Kapital*”, *N.R.Z.*, *MEW*, τ. 6
- Marx Karl και Engels Friedrich (1978-83), *Werke (MEW)*, 35 τόμοι και παραρτήματα, Dierz Verlag, Βερολίνο
- Merquior J. G. (1986), *Western Marxism*, Paladin Books, Λονδίνο
- Moraux P. (2007), “*La Joute Dialectique d’ apres le VIII livre*”, *Aristotle on Dialectic. The Topicw, Symposium Aristotelicum 3*, Oxford, 1968: 294-245, Κ. Π. Ακριβός, Η Περιπέτεια του ερωτήματος στον Αριστοτέλη, Αθήνα
- Plant R. (1973), *Hegel*, Allen and Unwin, Λονδίνο

Popper K. R. (1940), What is Dialectic?, *Mind* N. S. 49, αναδημοσίευση στο Popper (1963)
Sahakian W. (1979), Ιστορία της φιλοσοφίας, Μτφρ. Χρ. Μαλεβίτσης. Αθήνα: Χ. Αυγέλης
Schlesinger Rudolf (1950), *Marx, his Time and Ours*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο
P. Stemmer, (1992) *Platons Dialektik*, Berlin/N. York